

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

DEDE KORKUT HİKÂYESLERİNDE ZAMAN ULAMI

Yüksek Lisans Tezi

Nour El Houda DERBAL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR

SAMSUN
2022

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ZAMAN ULAMI

Yüksek Lisans Tezi

Nour El Houda DERBAL

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Nour El Houda DERBAL tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR danışmanlığında hazırlanan“DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ZAMAN ULAMI”başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 18.08.2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak YüksekLisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danış- man)	Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğre. Üyesi Selcan KOCA Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

..../..../2022

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜ-BİTAK araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

İmza

20.06.2022

Nour El Houda DERBAL

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ZAMAN ULAMI

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 20.06.2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 13

Tek kaynak oranı : % 5 çıkmıştır.

20.06.2022

Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR

ÖZET

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE ZAMAN ULAMI

Nour El Houda DERBAL
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi, Ağustos/2022
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR

Geçmişten günümüze kadar yapılan dil çalışmalarda sıklıkla ele alınan zaman kavramı, şekil olarak ve anlam olarak boyutları ile araştırmacılara derinlemesine inceleme ve yeni fikirler ortaya koyma imkânı vermektedir. Zamanı semantik çerçevede içerisinde değerlendirmek de birçok araştırmacının dikkatini çeken konulardandır. Son dönemlerde zamanın yanı sıra Dilbilimciler tarafından kip, kiplik, kılınış, görünüş gibi konular ve bu konular arasındaki bağlantılar ele alınmış ve bu konularda birçok makale ve kitap yayımlanmıştır. Öte yandan zaman ulamı ve dilbilim bağlantısını kurarak konuyu ele alan araştırmacılar da mevcuttur.

Orta Asya'da yaşamış olan en büyük Türk topluluğu Oğuzlardır. Oğuzları anlatan pek çok farklı destan ve hikâye bulunur. Bunlardan en önemlisi de Dede Korkut Hikâyeleri'dir.

Bu tezde Dede Korkut Hikâyeleri zaman ulamı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Zaman kategorisi açısından bütüncül olarak daha önce değerlendirilmeyen Dede Korkut Hikâyeleri, bu çalışmanın malzemesini oluşturur. Çalışma üç bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde zaman ulamı hakkında farklı disiplinlerin görüşleri ele alınmış; Türkçenin zaman işaretleyicileri, kılınış, görünüş ve kiplik konularında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Dede Korkut Hikâyeleri kısaca tanıtılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan inceleme kısmının başında Dede Korkut Hikâyeleri'nde bulunan ek hâlindeki zaman işaretleyicileri, sözcük ve söz öbeği hâlindeki işaretleyiciler, Dede Korkut Hikâyeleri'nde zaman işaretleyicisi olarak fiilimsiler ele alınmış, daha sonra metinde görünüş, kılınış ve kiplik ulamları incelenmiştir. Son bölümde ise elde edilen veriler yorumlanmıştır. Zaman ulamının farklı bilim dallarında farklı görüşlere sahiptir. Metinde ulaşılmak istenilen bazı konular görünüş, kılınış ve kip-kipliktir. Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri de Dede Korkut Hikâyeleri'nde en çok geçmiş zaman kipi kullanıldığı bilgisidir.

Anahtar Kelimeler: Zaman Ulamı, Dede Korkut Hikâyeleri, İşaretleyiciler, Kılınış, Görünüş, Kip ve Kiplik.

ABSTRACT

TENSE IN DEDE KORKUT STORIES

Nour El Houda DERBAL
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Turkish Language and Literature
Master Thesis, August/2022
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Mediha MANGIR

The concept of tense, which is frequently discussed in language studies from the past to the present, gives researchers the opportunity to examine in-depth and present new ideas with its dimensions in form and meaning. Evaluating time within a semantic framework is one of the subjects that attract the attention of many researchers. In recent years, besides time, linguists have dealt with modal, tense, aspect and the connections between these subjects, many articles and books have been published on them. On the other hand, there are also researchers who deal with the subject by establishing the connection between the category of tense and linguistics.

The largest Turkish community that has lived in Central Asia is the Oghuz. There are many different epics and stories about the Oghuzs. The most important of these is the Dede Korkut Stories.

In this thesis, Dede Korkut Stories are evaluated within the framework of tense category. Dede Korkut Stories, which have not been evaluated holistically in terms of tense category, constitute the material of this study. The study consists of three chapters. In the first one, the views of different disciplines on the category of tense were discussed; Information on tense markers, morphology, aspect and modality of Turkish is given. In addition, the Dede Korkut Stories are briefly introduced in this section. At the beginning of the analysis section, which constitutes the second part of the study, affixed time markers, word and phrase markers in Dede Korkut Stories, and gerunds as time markers in Dede Korkut Stories were discussed, and then aspect, morphology and modality categories in the text were examined. In the last part, the data obtained are interpreted. Tense category has different views in different branches of science. One of the subjects that the text aims to reach is aspect, rendering and modality. Also one of the most important results of the study is that the past tense is mostly used in Dede Korkut Stories.

Keywords: Time Category, Dede Korkut Stories, Markers, Acting, Appearance, Mode and Modality.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitimim boyunca her açıdan yardımlarını ve özellikle bu çalışmada değerli bilgilerini karşıma çıkan tüm zorluklar sırasında benden düşünce, görüş ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR'a yürekten teşekkürü bir borç bilirim. Uzak olmamıza rağmen, bilim önem verenve beni motive eden kıymetli babam Khier DERBAL'a, beni sonsuz sevgisi ile büyüten ve zorlandığım her anımda sevgisini hissettirerek daha güçlü olmama vesile olan kıymetli annem Rebiha BOULALA'ya, akademik hayatımda beni teşvik eden sevgili ablam Mimouna'ya, sevgili abim İshak'a ve canım kardeşim Zehra'ya ve gurbeti hissettirmeyen her daim desteğini yanımda hissettiğim canım eşim Ali DEMİRÖZ'e ve ailesine gönülden teşekkür ederim. Ayrıca, Türkiye'de bilim alma imkânı sağlayan, burs ve maddi yönden destekleyen Yurt Dışı Türkler Akraba Topluluklar Başkanlığı'na da teşekkür etmeyi borç bilirim.

Ağustos 2022-Samsun

Nour El Houda DERBAL

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	10
1.1. Araştırmanın Konusu.....	10
1.2. Araştırmanın Amacı	10
1.3. Araştırmanın Önemi	11
1.4. Araştırmanın Yöntemi	12
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	14
2.1. Zaman Ulamı.....	14
2.1.1. Türkiye Türkçesinde Zaman Ulamı	16
2.1.2. Kılınış.....	32
3.1.1. Görünüş.....	35
3.1.2. Kip- Kiplik	37
3.2. Dede Korkut Hikâyeleri.....	44
3.2.1. Dede Korkut	44
3.2.2. Dede Korkut Hikâyeleri'nin Özellikleri	45
4. İNCELEME	49
4.1. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Zaman İşaretleyicileri	49
4.1.2. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Zaman İşaretleyicisi Olarak Fiilimsiler	61
4.1.3. Sözcük ve Sözcük Öbeği Biçimindeki Zaman İşaretleyicileri	66
4.2. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kılınış	71
4.3. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Görünüş	73
4.4. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kip-Kiplik.....	79
4.4.1. Dede Korkut Hikâyeleri'nde kip	79
4.4.2. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kiplik	83
5. SONUÇ.....	90
KAYNAKLAR.....	92
ÖZ GEÇMİŞ	94

SİMGELER VE KISALTMALAR

K	: Konuşma
GÇ.Z	: Geçmiş Zaman
Ş.Z	: Şimdiki Zaman
G.Z	: Gelecek Zaman
G.GÇ.Z	: Görülen Geçmiş Zaman
D.GÇ.Z	: Duyulan Geçmiş Zaman
G.N.Z	: Geniş Zaman
İ.K	: İstek Kipi
E.K	: Emir Kipi
G.K	: Gereklilik Kipi
Ş.K	: Şart Kipi
vb	: ve benzeri
yy	: yüzyıl
SS	: Son Sınır Vurgulayan Fiiller
SV	: Sınır Vurgulamayan Fiiller
ÖS	: Ön Sınır Vurgulayan Fiiller
TDK	: Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Türkçede kılışının türleri.....	33
--	----

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1.Zaman Karşıtlığı	15
Tablo 2.2. Veri Tabanından Ulaşılan Belirteçlerin Listesi.	31
Tablo 2.3. Kılışın türlerinin fiilleri.....	34
Tablo 2.4.bitmezlik ve biterlik.....	36
Tablo 2.5. Fiil Çekimi Cetveli.....	39
Tablo 3.1. Belirteçler.	70

1. GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu

Dil; insanların kendi duygularını, düşüncelerini, deneyimlerini ve birikimlerini ifade etmek için kullandığı en temel iletişim aracıdır. Kendini daha iyi ve doğru bir şekilde ifade edebilmek ve anlatabilmek, karşı tarafı daha iyi anlayabilmek için hem dili hem de dil bilgisini, özellikle zaman ulamını iyi kullanmak gerekir.

Zaman ulamı, gerçek zaman ve dilbilgisel zaman olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek zaman, insanın yaşadığı somut ve hissedilebilir bir süredir. Dilbilgisel zaman ise gerçek zamanın dil bilgisinde ve dil biliminde kullanılan ve verilen kodlayıcılarla ilgili zamandır. İlk olarak Türkiye Türkçesi dil bilgisi çalışmalarında ve araştırmalarında zaman işaretleyicileri, ekler ve belirteçler ile gösterilirdi. Özellikle son zamanlarda yapılan çalışmalarda bunlara bağlı kalmayıp, diğer bağlamlar, eylemler, anlamsal özellikler, kılınış, görünüş ve başka unsurlar ile çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde zaman ulamının içinde genel olarak şimdiki zaman, geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman; düşünülür. Hâlbuki zaman ulamı bu dört kavram ile kalmayıp daha detaylı ve ayrıntılı anlamsal kullanımlar da söz konusudur. Zaman ulamı; ek, sözcük, sözcük öbeği, metin ve metinler arası ilişkiler ile ilgili olarak geniş bir çerçeveye çizer. Bu çalışmada dil bilgisi ve dil bilim çalışmalarına dayanarak Dede Korkut Hikâyeleri zaman ulamı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Orta Asya'da yaşamış olan en büyük Türk topluluğu Oğuzlardır. Oğuzları anlatan birçok farklı destan ve hikâye bulunur. Bunlardan en önemlisi de Dede Korkut Hikâyeleri'dir. Tezin derlemine, Dede Korkut Hikâyeleri oluşturmaktadır. Çalışmada, Dede Korkut'ta yer alan hikâyelerde bulunan cümleler tek tek ele alınmış ve cümlelerde zaman ulamının nasıl değerlendirildiği ve hangilerinin kullanıldığı incelenmiştir.

1.2.Araştırmanın Amacı

Türkiye Türkçesinde zaman ulamı konusu araştırmacıların ilgi alanına girmiştir. Bu çalışmada, zaman konusu ile ilgili hem anlamsal hem de yapısal özelliklerini ortaya çıkarmak için Dede Korkut Hikâyeleri seçilmiştir. Hikâyelerin yazıldığı dönemin, dil özelliklerive zaman ulamının alan yazın için önemli veriler sunacağı öngörülmektedir. Çalışmanın amaçları şu şekildedir:

• Zaman ulamı ile ilgili farklı bilim dallarındaki görüşleri ve düşünceleri ortaya koymak,

• Zaman ulamını; ek, sözcük, sözcük öbeği, cümle, metin ve metinler arası ilişkiler bağlamında bütünsel olarak değerlendirmek,

• Dede Korkut Hikâyeleri'nde zaman ulamını, bütün işaretleyicileriyle ortaya koymak ve

• Dede Korkut Hikâyeleri'nde zaman ulamını kılınış, görünüş, kip, kiplik, zaman eki ve zaman belirticileri bağlamında incelemek.

• Dede Korkut Hikâyeleri üzerine söz varlığı, çocuk eğitimi, semboller, motifler vb. gibi özel başlıklar altında çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Ancak bu önemli eserde gramer ve dil çalışmalarına daha fazla önem verilmesi gerektiği görülmüştür. Bu çalışma, Dede Korkut Hikâyeleri'nde dil bilimsel zaman ulamı konusunu ele almayı amaçlamıştır. Bu konuyla ilgili olarak görünüş, kılınış, kip ve kiplik kavramları da değerlendirilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde zaman ulamını bildiren ve gösteren dilsel kullanımların ve ifadelerin nasıl yansıtıldığı ve zamanın ne kadar somutlaştırıldığı sorusuna cevap aranmıştır.

1.3.Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri'nin tercih edilmesinde; zaman kategorisi açısından değerlendirmek üzere önemli bir malzeme olması ve Türkçenin zaman anlatımı açısından sahip olduğu zenginlik etkili olmuştur. Ayrıca inceleme kısmında hikâyelerden uygun ve zengin örnekler olması da bir diğer önemli sebeptir.

Bu çalışmanın derlemine, Dede Korkut'tayer alan hikâyeler oluşturmaktadır. Muharrem Ergin'in kitabında yer verdiği on iki hikâye üzerinde inceleme yapılmıştır. TDK yayınlarına göre hikâyelerin adları şu şekildedir:

- Dirse Hın Oğlı Buğaç Hın Boyı
- Salur Kazanuñ İvi Yağmalanduğı Boy
- Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı
- Kazan Big Oğlı Uruz Bigüñ Tutsak Olduğı Boy
- Duğa Koca Oğlı Delü Dumrul Boyı
- Kañlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyı
- Kazılık Koca Oğlı Yigenek Boyı
- Basat Depegözi Öldürdüğü Boy

- Begil Oğlı Emrenüñ Boyı
- Uşun oca Oğlı Segrek Boyı
- Salur azan utsa Olup Oğlı Uruz ıkarduğı Boy
- İ Oğuz aş Oğuz` Āşı Olup Beyrek Öldüği Boy.

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk edebiyatındaki en önemli ve kıymetli eserlerden biridir. Dede Korkut Hikâyelerinin her birinde toplumun yaşayışı, âdetleri, gelenekleri ve çeşitli yönleri ile bütün bir Oğuz kavminin yaşamı yansıtılmaktadır. (Devece, Belet, Türe, 2013: 296).

1.4.Araştırmanın Yöntemi

Çalışma; giriş, kuramsal çerçeve, inceleme ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşur.

Giriş bölümünde çalışmanın kapsamı, amacı ve önemi açıklandıktan sonra derlem hakkında bilgi verilmiş ve tezin yöntemi açıklanarak bazı sınırlar çizilmiştir. İkinci bölümde ise zaman kavramı, gerçek zaman ve dil bilgisel zaman olarak ele alınmıştır. Ayrıca farklı bilim dallarında da zaman ulamına getirilen tanımlar ortaya konulmuştur. Aynı bölümde zaman ulamı ile ilgili konular detaylı olarak incelenmiştir. İkinci bölüm içinde son olarak Dede Korkut hakkında kısa bilgiler, verilmiş; Dede Korkut Hikâyeleri'nin üslubu ve içeriği ele alınmıştır.

İnceleme bölümünde, tezde asıl incelenecek konu olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde zaman ulamının hem anlamsal hem de yapısal özelliklerinin yöntem incelemesi yapılmıştır. Aynı zamanda detaylı bir şekilde zaman bağlamları, zamanın anlatıldığı ekler ve işaretleyiciler incelenmiştir. Bu bölümde söz konusu zamanlarda bulunan ilişkiler ekler yoluyla tespit edilmiştir. Zaman ilişkileri tespit edilmiş ekler; şimdiki zaman (-yor), geçmiş zaman (-mİş) ve gelecek zamandır (-AcAk)'tır. İşlevler tespit edilirken kılımış, görünüş, kip ve kiplik konularından da yararlanılmıştır. Çünkü bunların zaman konusuyla ilgili olduğu, kesin olarak birbirinden ayıramayacağı düşünülmüştür.

Sonuç bölümünde çalışmada elde edilen sonuçlara öneri ve tespit edilen bilgilere yer verilmiştir.

Kaynaklar bölümünde çalışma sürecinde kullanılan kaynaklar sıralanmıştır. Bu araştırmada kullanılan doküman analizi; nitel araştırma yöntemleri arasında yer almıştır. "En genel anlamıyla dokümanın incelenmesi, araştırılması hedeflenen olgu

veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Nitel araştırmada en yaygın olarak kullanılan üç tür veri toplama yöntemi vardır; görüşme (odak grup görüşmesi dâhil), gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesidir. Nitel araştırmada yazılı doküman ve belgelerin analizi gerek kendi başına gerekse görüşme ve gözlemlerle elde edilen verilere destek amacıyla kullanılan bir veri toplama yöntemidir. Bu çalışmada yazılı dokümanların analizi, yöntemi kullanılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Zaman Ulamı

Zaman ulamı her bilim dalına göre farklı bir tanım ve bakış açısına sahip olmuştur. İlk önce felsefe alanında ilgi bulan zaman kavramı daha sonra sosyoloji, dil bilimi ve dilbilgisi alanlarının da konusu olmuştur. Bu sebeple farklı alanların zaman kavramına bakışı da değişiklik gösterir.

Oktav'a göre zaman ulamının ne olduğunu tam olarak anlayabilmek için esas olarak felsefi bir soruşturma yapmaktan geçtiği söyler (2017: 719). Bu konu ile ilgili çok sayıda filozofun görüş belirtmesinde bulunur.

Felsefe alanında ilk çağlardan beri sorgulanan en önemli konulardan biri zaman ulamıdır. "Felsefe dışındaki disiplinler için zaman, dolaylı olarak bilinmesi yeterli görülebilir bir araçken, felsefe için ise mahiyet bakımından ne olduğunu aramaya çalıştığımız bir amaç hâlinindedir. Felsefe için zaman gizemliliğini korumaktadır." (Oktav, 2017: 719).

Eski Yunan filozoflarından Platon ve Aristoteles, hoca-öğrenci ilişkilerine rağmen çoğu noktalarda farklı düşüncelere sahiplerdir. Her ikisinin felsefe tarihinde temel problemleri belirlemek ve çözmek konusunda çabası ve emeği vardır. Platon ve Aristoteles'in zaman ulamı hakkındaki farklı görüşleri ve düşünceleri büyük bir karşıtlık içermektedir. Bu karşıtlık, felsefe açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

Platon, "zamanı, sonsuzluğun bir resmi ya da gölgesi olarak anlar. Bu anlayışa göre zaman, bütün bir varlık âleminde etkindir ve onu içinde taşır." (Topakkaya, 2012: 220). Platon, zaman ulamının öz ve gölge ilişkisine dayandığını söyler. Platon'a göre zaman, ideallerle değişim dünyası arasında bir aracılık görevi görür. Yani zaman, zamanın (sonsuzluk olarak) içinde oluşmuştur. Ona göre zaman ulamı hiç değişmeyen, aklımızda aynı şekilde sabit olan ve her nasılsa sürekli o şekilde kalan, düşündüğümüz şeydir (Topakkaya, 2012: 219).

Platon'un aksine Aristoteles, "zamanı öncelik ve sonralık bağlamında hareketin sayısı ve ölçüsü olarak tanımlar. Sınırsız zaman, bağlantılı bir yapıya sahip olup, döngüsel hareket içinde ölçülebilen bir şeydir." (Topakkaya, 2012: 219). Ona göre zamanın parçaları geçmiş ve gelecek zamandır. Bu anlamda zamanın var olmayan

parçalardan oluştuğu görülür. Geçmiş ve gelecek zamanlar, zaman içinde olan olayları ontolojik açıdan geçmiş zaman için “artık var olmayan” ifadesiyle kendini gösterirken, gelecek zaman ise “henüz var olmamış” anlamıyla kendini göstermektedir.

Zaman, sosyal boyut ve yansımaları itibarıyla sosyolojinin önemli bir konusudur. Çünkü zaman toplumsal hayatın kaderidir. Bir başka ifadeyle toplum, zaman içinde ve zamanla var olur, varlığını sürdürür (Okumuş, 2010: 121). Zaman; toplum için; hayatı, davranışları, hareketleri, devamlılığı, durağanlıkları ve yaşadığı olayları ifade eder. Kısacası hayat varsa zaman var, hayat yoksa zaman yoktur.

Dil bilimi alanı ise zaman ulamı hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Malkoç’a göre zaman bir fiil çekimidir, fiil mecburi olarak bir zaman eki almalıdır (2011: 1075). Fiil zamana göre şekillenir; herhangi bir fiilin bir çekim eki alması gerektiği söylenir. Türkçede zaman ekleri bir olayın zamanını belirtmek amacıyla kullanılır. Buna olayın olduğu zaman değil, konu zamanı denir; zaman ekiyle belirlenen zaman olaylarında ya geçmiş zaman ya geniş zaman ya da gelecek zaman görev yapar.

Fatma Erkman Akerson da zamanı; kesintisiz, süregiden bir akış olarak betimler. Zamanın başı, ortası ve sonu yoktur. Ancak, zamanı gerçekteki bu akışkan niteliğiyle ele almanın dünyayla başa çıkabilmek açısından son derece engelleyici olduğunu söyler. İnsanlar, zaman kavramına kendi sınırlı yaşamları açısından bir düzen getirmişler ve geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olmak üzere üç temel alt-zaman dilimi oluşturmuşlardır (2008: 262). Akerson, zaman kavramının iki üyeli bir karşıtlık şemasıyla gösterir:

Tablo 2.1. Zaman Karşıtlığı (Erkman- Akerson, 2008:262)

Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman
Başı sonu belli olmayan bir akış	Başı sonu belli olan aralıklar

İngilizcede olan *time*, Türkiye Türkçesinde yönelik çalışmalarda araştırmacıların zaman ulamı ile ilgili farklı görüşleri vardır. “Özellikle zaman (time) algısı İngilizce gibi bazı dillerde dilbilgisel/dilbilimsel incelemelerde “gerçek dünya” ve “dil gerçekliği” paralelinde “gerçek zaman” (time) ve dilbilgisel zaman (tense) olarak ayırt edilirken Latince gibi bazı dillerde “gerçek zaman” (time) ve “dilbilgisel zaman” için tek terim *tempus* kullanılır.” (Karaoğlu, 2020: 91). Bu açıdan diğer yabancı dillerde gerçek zaman ve dilbilgisel zaman terimlerinin ayrı ayrı incelendiği açıklar. Türkiye

Türkçesigrameri çalışan Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin ve Tahsin Banguoğlu gibi araştırmacıların bu iki zamanı, “gerçek zamanı” ve “dilbilgisel zamanı”, ayırdıkları görülür. Temel zaman ulamının dilbilgisel kategoriler ve basit belirteçlerle ifade edildiği söylenir. Zaman ulamını oluşturan en temel yedi özellik şu şekildedir:

- a. Bölünebilirlik (segmentability): Zaman küçük bölümlere ayrılabilir.
- b. Kapsama (inclusion): a ve b zaman dilimlerinden biri diğerini kısmen veya tamamen kapsayabilir.
- c. Doğrusal düzen (linear order): Birbirini içermeyen a ve b zaman dilimleri birbirinden önce gelebilir ya da birbiriyle çakışabilir.
- d. Yakınlık (proximity): a ve b zaman dilimleri birbirine yakın veya uzak olabilir.
- e. Niteliksizlik (lack of quality): Zaman dilimlerinin nitel özelliği yoktur. Birbirlerinin ardınca gelir ya da birbirlerini kapsarlar. Zaman dilimleri durumlar arasındaki zamansal ilişkileri belirlememizi sağlar. Olaylar, zaman aralığı değil belirli zaman dilimlerinde meydana gelen şeylerdir.
- f. Süre (duration): Süre yönünden zaman dilimleri sezgiye dayalı olarak uzun ya da kısa olabilir.
- g. Başlangıç (origo): Konuşma zamanı gibi kavramlarında temeli olan mevcut deneyimle geçmiş ya da gelecek ayrımı yapılabilir (Karaoğlu, 2020: 93).

İnsanın gerçek hayatta yaşadığı zaman, araştırmacılar tarafından “fiziksel zaman”, “gerçek zaman”, “ontolojik zaman” gibi terimlerle adlandırılır. Buna karşılık gerçek zamanın dilde var oluşunu, dil içinde gösterimini, sembolleştirilmesini ifade eden “dilbilgisel zaman”dan söz edilir. Aydın’a göre zaman kavramı, fiziksel-gerçek zaman ve dil bilgisel zaman olarak iki boyutta değerlendirilmelidir (2016: 15).

2.1.1. Türkiye Türkçesinde Zaman Ulamı

Türkiye Türkçesinde zaman ulamına yönelik çalışmalarda araştırmacılar farklı tanımlar ve düşünceler ortaya koymuştur. Üstünova’ya göre zaman, başı ve sonu olmayan bir akıştır ayrıca bir işin, bir oluşun içinde bulunduğu soyut süredir. Bir başka ifadeyle zaman eklerinin görevi, eylemde var olan soyut zamanı somuta çevirmektir (2005: 187). Bundan hareketle zaman ulamının, bir olayın soyut süresini temsil eden ve başlangıcı ile sonu belli olmayan (belirsiz) bir ulam olduğu belirtil-

miştir. Yaman ise zamanı belirli kalıplara sığmayacak kadar geniş, başı ve sonu olmayan bir kavram olarak tanımlar. Fiillerle ortaya konan iş, hareket veya olayın sonsuz zaman çizgisinin tam olarak neresinde geçtiğini belirlemenin zor olduğunu söyler (2018: 11). Zamanın başlangıcı ve sonu belli olmayan bir akış olduğu açıklanmıştır. Aksan da zamanı, eylemin anlattığı işin, devinimin zaman açısından belirlenmesi, kesinleştirilmesi olarak betimler (2015: 99). Ergin zamanı, fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden bir gramer kategorisi olarak açıklar (2013: 133-134). Banguoğlu zaman ile ilgili farklı bir bakışa sahiptir; ona göre zaman, bir kılışın veya oluşun içinde geçtiği zaman parçasında fiilin zamanı olarak kullanılır (2015: 441). Fiilin gerçekleştiği an anlamına gelir.

Gencan, zamanı başlangıcı ve sonu olmayan, düşünilemeyen soyut bir süre kavramı olarak tanımlar. Bu akışın dil bakımından geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olarak üç bölüme ayrılması mümkündür (2007: 319). Korkmaz'a göre ise haber kipleri; yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlini bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Korkmaz, haber kiplerinin geçerli-geçersiz ve olumlu-olumsuz kök ve gövde hâlindeki bütün fiilleri kapsabileceğini söyler. Ekleri getirerek bu kiplere hem şekil olarak hem de anlam olarak zaman anlamı kazandırır. Görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman olmak üzere başlıca beş ayrı zaman yer almıştır (2019: 527).

Zeynep Korkmaz, zaman eklerini diğer araştırmacılar gibi ayırmıştır. Aker-son'un bakış açısına göre zaman, fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını söyler (2008: 133-134). Bu tanımları açıklarken fiildeki zamanı ve fiildeki kip arasında tamlama ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Ergin ise zaman kategorisini, fiil kök ve gövdelerinin ayrı bir çekim şekli ile değil; kip şekillerinin bir kısmı ile ifade edildiğini açıklar (2013: 134). Bu açıklamadan sonra fiillerin iki kategorisinin, yani kip ve zaman kategorilerinin eklerinin ortak olduğu sonucuna varmıştır (2013: 134). Zaman anlamı ile ilgili Ergin, eylemlerin temel anlamlarından birisinin de zaman ilgisi olduğunu söyler. Zaman; başlangıcı, sonu olmayan; başlangıç ve son düşünilemeyen soyut bir süredir (2013: 318-319). Bu tanımlardan hareket edildiğinde çoğu araştırmacının zamanı sınırı belli olmayan bir akış olarak belirttikleri söylenebilir. Banguoğlu zaman terimi ve kip terimi aynı terim olduğunu açıklamıştır. Banguoğlu'ya göre fiil çekiminde zaman esastır. Çekim kipleri aslında zaman bölümlerine göre adlandı-

rılırlar (geçmiş kipi, gelecek kipi). Bu sebeple kip yerine zaman terimi de kullanılabilir (2015: 442).

2.1.1.1. Ek Hâlindeki Zaman İşaretleyicileri

Türk dilindeki zamanlardan beri zaman ulamının en belirgin işaretleyicilerinde biri fiilin çekimidir. Geleneksel Türk dil bilgisi kaynaklarında bildirme ve tasarlama olmak üzere iki kipi varlığından söz edilir. Bildirme kipleri; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zamanı karşılar. Tasarlama kipleri ise şart, istek, gereklilik ve emir kipi olmak üzere dört başlıkta incelenir.

Karaoğlu'na göre, bir durum veya hareket anlatıldığında iki farklı zamanda yer alamaz. Bu sebeple eylemlerin birleşik çekiminde dil bilgisel zaman ve görünüş/kip ilişkisinin özellikle göz önünde bulundurulması gerekir (2020: 105-106). Ergin, bu bildirme ve tasarlama kipleri ile bildiren ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulduğunu söyler (2013: 319-320). Korkmaz başka bir bakış açısı olarak çekimli fiillerin, taşıdıkları kip sayısına göre basit kipli veya basit zamanlı fiiller ve birleşik zamanlı fiiller olmak üzere iki gruba ayrıldığını öne sürer (2019: 642). Zeynep Korkmaz'ın verdiği tanımda basit kipli fiiller terimi yapılarında şekil ve zaman kavramı taşıyan tek kip bulunan fiillerdir. Bunlar bildirme ve tasarlama kipleridir (2019: 642). “İçinde birden fazla kip eki bulunan fiiller.” (Korkmaz, 2019: 643) genellikle eylemlerin birleşik çekimi -DI, -MIŞ ve -SA biçimbirimleri ile basit çekim üzerine gelerek farklı eylemler ortaya çıkmaktadır. Zaman kipleri şu şekildedir:

❖ Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman olarak tanımlanmıştır. Yaman, bu kiplerin, fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin yapıldığını, yapılmakta olduğunu veya yapılacağını ifade eder (2018: 28). Bu bağlamda bildirme kipleri gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan veya gerçekleşecek olan bir olayı anlatır. Bu kipler şekil olarak ve zamansal olarak ifade edilmektedir. Bu zamanlar beş gruba ayrılır ve onlara “asıl zamanlar” denir:

➤ Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Korkmaz, duyulan geçmiş zamanın fiilin karşıladığı oluş ve kılışın içindeki mevcut olan zamandan önce gerçekleştiğini; fakat konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini başkasından duyduğunu veya farkında olmadan işlediğini ve bir zamandan sonra fark ettiğini ifade etmiştir (Korkmaz, 2019: 540). Duyulan geçmiş zaman kipi genel olarak -mİş/-mUş eki ile kullanılır. “-mİş biçimbirimi K’den önce olmuş olay ve durumları işaretleyerek zamansal bir işlev yüklenmektedir. Biçimbirimin temel işlevi, her ne kadar dil bilgisel zaman işaretlemek olmasa da görünüş, kip işlevine ek olarak dilbilgisel zaman da belirtmektedir.”(Karaoğlu, 2020: 116). Genellikle hikâyelerde kullanılan bir biçimdir. Duyulan geçmiş zaman kipinde bir olayın görüp görmeme, bilip bilmeme veya duyup duymama özelliği vardır.

Ayrıca “-mİş” biçimbiriminin kiplik özelliği, eylemin belirttiği hareketi idrak ettirme ve fark ettirmesidir.

Örnekler:

- “Şu vahşî tabiatın güzelliğine bir baksanıza, seyrine doyum olmuyor... Gali-ba buralara şimdiye kadar hiç bozucu bir insan eli değememiş...” (Korkmaz, 2019: 544).

- “Biz böyle debdebeli günleri çok görüp geçirmişiz.” (Korkmaz, 2019: 544).

➤ Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipinde kişinin kendisi geçmişte olan bir olaya şahit olma ya da görme durumunu anlatmaktadır. Bu kip DI eki ile kullanılır. Bir önceki belirttiğimiz kip ile arasında şahit olma ve olmama farkı vardır. Bu açıdan tamamlanmışlık ve bitmişlik işlevi yapmaktadır.

Örnekler:

-“Önce arkadaşlarımızla birlikte Cumhuriyet filmini görmeye gittik. Sinemadan sonra yediğimiz akşam yemeğinde arkadaşlar, filmin üzerimizde bıraktığı o güzel etkileri dile getirdiler.” (Korkmaz, 2019: 528).

-“Atlılar uzaktan göründüler.” (Banguoğlu, 2015: 458).

- Cümlede artık bitmişlik ve tamamlık işlevi var.

Daha önce konuşmacı bir olaya şahit olmamasına rağmen olayın kesin ve doğru olduğunu bildiği için “-DI” biçimbirimini kullanabilir.

Örnek:

- İstanbul 1453'te fethedildi.

➤ **Şimdiki Zaman Kipi**

“-(I)yor” biçimbirimi genellikle bir işin, bir oluşun hareketinin tam gerçekleştiği zamanını ifade eden bir kiptir. “Şimdiki zaman kipi, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir. Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipini karşılayan üç ek vardır. Bunlar -(I)-yor, -mAktA ve -mAdAn ekleridir” (Korkmaz, 2019: 548). Banguoğlu'na göre “şimdiki zaman bildirmesi (indicatif du present) sınırlı ve sürmekte olan bir şimdiki zaman kipidir (çalışıyorum, yağmur yağıyor).” (2015: 464). “-Iyor” biçimbirimi genellikle bir işin, bir oluşun hareketinin tam gerçekleştiği zamanı ifade eder. Bunun zamanı belirsiz olarak bilinir, çünkü bazen geçmişte başlayıp konuşma anına kadar devam eden ya da konuşma anında başlayıp gelecekte olacak bir olayı anlatmaktadır. “Şekil olarak bildirme, zaman eki olarak da şimdiki zaman ifade eder” (Ergin, 2013: 295). Şimdiki zamanın en çok yaygın ve kullanılan olan eki “-(I)yor” ekidir. “Bugün Türkçede şimdiki zaman eki -yor'dur. (Ergin, 2013: 296).

Örnek:

-“Her sabah tıraş oluyor, dikkatle giyiniyor.” (Şahin, 2005: 651).

- Cümlede her sabah tıraş olması ve dikkatle giyinmesi bir alışkanlık.
- Cümlede içinde bulunan “her sabah” sözcüğü, bu eylemin sürekli gerçekleştiğini gösterir.

Genel olarak, “şimdiki zamanın çok genel ve geniş bir kavram olduğunu belirterek genel şimdiki zaman ve odaklı şimdiki zaman gibi karşımıza çıkabileceğini belirtir” (Karaoğlu, 2020: 110).

- Gelecekte olacak bir olayı anlatabilir. Örnek:

-“Önümüzdeki yıl liseye başlıyor.” (Şahin, 2005: 651).

- Sürekli olan bir olayı anlatabilir. Örnek:

-“Liselere giriş sınavı 13 Haziran'da yapıyor.” (Şahin, 2005: 651).

Şimdiki zaman, genel olarak “şimdi” ve “şu an” sözcükleri ile ifade edilir. Bu kip şimdi bulunduğumuz durumu anlatır ve “-(I)yor” eki ile kullanılır. Bunun hâri-

cinde “-mAktA” biçimbirimi de şimdiki zaman anlamı taşımaktadır; “-mAktA”, Türkiye Türkçesinde resmî konuşmalarda en çok kullanılan biçimbirimdir. “-mAktA” ile anlatılan eylemin ne zaman başladığı belli değildir.

Örnek:

-“Liselere giriş sanavı 13 Haziran’da yapılmakta.” (Şahin, 2005: 651).

➤ Gelecek Zaman Kipi

Sonra başlayacak bir olayı anlatır. “Geleceğin bildirmesi (indicatif du futur) henüz gerçekleşmemiş bir kılışı anlatır ve konuşulan zamandan sonra bir zamanı kapsar.” (Banguoğlu, 2015: 465). Gelecek zaman kipi, gelecekte yapılması istenilen bir olayı ve bu olayın zamanının biraz uzak olduğu durumu anlatır. “-AcAk” gelecek zamanın biçimbirimidir.

“-AcAk” yerine aynı işlevde kullanılabilen “-Iyor” veya “Ar/ır” biçimbirimleri gelebilir.

Örnekler:

-“Onu her zaman seveceğim.” (Şahin, 2005: 652). Asıl olan cümle; Onu her zaman severim.

-“Şimdi odana gidiyorsun, kitapların açıp çalışıyorsun.” (Şahin, 2005: 652). Asıl olan cümlenin zaman; şimdi odana gideceksin, kitapların açıp çalışacaksın.

➤ Geniş Zaman Kipi

“-Ar” ve “-ır” biçimbirimleri her eylemde bulunabilecek bir biçimbirimidir. Geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman anlatımlarını kapsarlar. “Adından da anlaşılacağı üzere, geniş zaman kipi, geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır.” (Korkmaz, 2019: 560). Bu biçimbirimlerinin hangi zamanda kullanıldığını belirtmek çok önemlidir. Bu biçimbirimlerin genellikle bir devamlılık ve alışkanlık ifade ettiği görülmektedir. “Geniş zaman eklerinin asıl fonksiyonu bu “her zaman” ı ifade etmektedir. Bu her zaman ifadesine dayanılarak geniş zaman ekleri çeşitli zamanlar için kullanılır.” (Ergin, 2013: 291). Banguoğlu’na göre “bu kipin zaman içinde kendiliğinden pek belirli bir yeri olmayıp kullanışa göre değişebilir.” (2015: 462). Geniş zaman ekleri farklı ve çeşitli zamanları anlatmak için kullanılabilir.

Örnekler:

-“Dostlarımız her yaz Bodrum’a gidip bir ay kalırlar.” (Korkmaz, 2019: 569).

-“Bu yönetmelik sizi ilgilendirmez, kanunlar herkesi bağlar.” (Korkmaz, 2019: 569).

• Cümlelere bakıldığında cümlelerde kullanılan biçimbirimi zaman, görünüş ve kiplik işlevi yapmıştır.

• “-Ar” ve “-Ir” bir durumun başladığı süreci ve bu sürecin devam ettiğini ifade eden biçimbirimlerdir.

Örnekler:

Ben bir aydan beri annemden haber beklerim.

Ben bir aydan beri annemden haber bekliyorum.

• Cümlelere bakıldığında geçmişte başlayıp hâlâ devam eden eylemin ifade edildiği görülmektedir.

• Bu kipin ise sınırsız bir özelliği vardır, “her zaman” sözcüğü ile kullanılır ve neredeyse tüm zamanları kapsar ve anlatır. Bu geniş zaman kipi “-Ar” eki ile ele alınmaktadır.

❖ Tasarlama Kipleri

“Tasarlama kipleri; henüz gerçekleşmemiş olan, ancak tasavvur edilen, düşünülen, arzu edilen, bir şarta bağlanan veya olması istenilen kılış ve oluşları ifade etmek için kullanılır.” (Yaman, 2018: 29). Yani bu kipler sadece bir şekil oluşturdukları için tam bir zaman bildirmez.

Tasarlama kipleri dörde ayrılır:

➤ Şart Kipi

Bazı araştırmacılar şart kipini dilek-şart kipi olarak sınıflandırır. Banguoğlu’na göre birleşik şart kiplerinin yani, şart tarzının oluşması sonucu olağan şart cümlesi onlarla yapılır olmuş ve eski şart kipi ve birleşiklerin bağlaşik olması şart cümlesinde ve bağlaşik olmaması dilek anlatımında kalmıştır (2015: 467).

Örnekler:

-“Biraz dinlenseniz. Bu akşam bahçede yemek yesek.”(Banguoğlu, 2015: 469).

-“ Koklaşam saçlarını bir gece ta fecre kadar.”(Banguoğlu, 2015: 469).

➤ İstek Kipi

İstek kipi, bir eylemin yapılmasının istendiğine veya yapılmasına niyet edildiğine işaret eder. Korkmaz'a göre bu kip; fiilin istek, niyet, arzu kavramlarına sahiptir (2019: 577). Genel olarak birinci teklik ve çokluk şahıs ile “-A” eki ile kullandırılır.

Örnek:

-“Yoldaş olalumikimiz, gel dosta gidelüm gönül.” (Banguoğlu, 2015: 470).

➤ **Gereklilik Kipi**

Bu kip, gereklilik ve zorunluluk gösteren bir kiptir. Olması gereken bir olaydan söz edilir. Genellikle “-mAII” eki ile yapılır.

Örnek:

-“Benden selâm olsun Bolu Beyine, çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.” (Banguoğlu, 2015. 472).

- Gereklilik kipi geçmişte de kullanılabilir. Örnek

-“O gün üç ziyaret yapmalıydım. Bu yolu sekiz saatte almalıydık.” (Banguoğlu, 2015. 472).

➤ **Emir Kipi**

Genel olarak emir kipi veya Banguoğlu'na göre buyuru kipi, ikinci teklik ve çokluk şahıs ile yapılır. Emir verilir. Kullanılış ve üslup farklı anlatımlar taşıyabilir.

Örnekler:

-“Silkin ve sakın ol!” (Banguoğlu, 2015: 473).

-“Uzatma Veysel bu sözü.” (Banguoğlu, 2015. 473).

- Cümlelerde uyarma anlatımı da vardır.

❖ **Birleşik Dil Bilgisel Zaman İşaretleyicileri**

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında eylemlerin birleşik çekimlerine rastlanır. Karaoğlu'na göre “-(y) DI”, “-(y) mIş” ve “-(y)-sA” biçimbirimleriyle oluşan eylem çekimindeki birleşik yapılara görülen geçmiş zamanın hikâyesi, görülen geçmiş zamanın rivayeti, görülen geçmiş zamanın şartı vb. adlandırmalar yapılmıştır” (2020: 120). Bu tanıma göre sadece görülen geçmiş zaman için değil, tüm zaman kipleri için bu adlandırmalar geçerlidir. Birleşik dil bilgisel zaman işaretleyicileri üçe ayrılır; hikâye, rivayet ve şart olmak üzere her başlığın bildirme kipleri içerir.

❖ Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi

Bu kalıp, geçmiş zamanda bir hareketin olduğunu ve bu hareketin görüldüğünü anlatmak için kullanılan bir fiil şeklidir. Ergin'e göre birleşik çekimin hikâye şekli, asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda olduğunu açıklar (2013: 321). Bu, emir kipi hâricinde tüm kiplerle kullanılabilir. Asıl fiile -I ekleyerek ortaya çıkar. Korkmaz da birleşik kipli fiillerin hikâyesinin, bir kip eki almış esas fiile, "i-" ek fiilinin "-DI/-DU" geçmiş zaman kipi getirilerek oluşturulduğunu söyler (2019: 645). Çekim sırasında, daha önce belirtildiği gibi "i-"ek fiili çoğu kez kaybolur (Korkmaz, 2019: 645).

➤ Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş zamanın hikâyesinin hem olumlu hem de olumsuz şekli vardır. Olumlu şekli, "-Ar + dI + "şahıs eki; olumsuz şekli ise "-mAz" ve "-mAz+ dI" ekleriyle ele alınır. Korkmaz'a göre geniş zamanının hikâyesi; "-r, -Ar, -Ir/-Ur" ekleri ile kurulan ve geçmişten geleceğe uzanmış geniş bir zaman kesitinde gerçekleşeceğini bildiren bir oluş ve kılıştır (2019: 653). Ayrıca geçmiş zamana aktarım yapan birleşik kip "-rdI, -ArdI ve -IrdI/-UrdU" ekleriyle de kurulur (Korkmaz, 2019: 653).

➤ Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Korkmaz, şimdiki zamanın hikâyesinin "-(I)yor" ve "-mAktA" ekleri ile karşılanabileceğini; içinde bulunulan zamanı, sürmekte olan bir oluşu ve kılışı geçmişe aktararak anlatan bir kip olduğunu belirler. Şimdiki zamanın hikâyesinin ekleri: "-(I)yor-i-di> -(I)yordu" ve "-mAktA i-di> -mAktAydi"dır (2019: 650). Şimdiki zamanın hikâyesinin ekleri şu şekilde oluşur:

- -(I)yor biçimiyle

Şimdiki zamanın hikâyesinde "-(I)yor" biçimbiriminin hem olumlu hem de olumsuz şekli görülebilir.

- -mAktA biçimiyle

"-(I)yor" şimdiki zaman ekinin, zaman çerçevesi daha geniş olduğu hâlde "-mAktA" ve "-mAktA" eklerinde zaman çerçevesi daha dardır". (Korkmaz, 2019: 557). Bu biçimbirimi resmî konuşmalarda kullanmaya uygundur.

➤ Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Eskiden gerçekleşmiş olan bir eylemin tekrar geçmiş zamanda anlatılmasıdır. Korkmaz ise görülen geçmiş zamanın hikâyesi "-DI/-DU" eki ile yapıldığı, geçmiş

zamanlarda gerçekleşen bir oluş veya kılışın anlatılmasından söz edilebileceği açıklar(2019: 645). Bu zamanda fiiller “-IdI” eki aldığında vokal ile biten bazı fiillerde “-I” harfi düşer ve yerine “-y” gelir.

➤ **Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi**

Bir fiilin, karşıladığı oluşun içinde olan zaman ve farklı anlatımları içerdiği söylenir. Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi “esas fiil + -mİş kip eki + i- ek-fiili + DI hikâye eki + şahıs eki”nin birleşmesinden oluşur (Korkmaz, 2019: 648). Bu zaman fiile “-mİş” eki eklenerek karşımıza çıkmaktadır.

➤ **Gelecek Zamanın Hikâyesi**

Gelecek zamanlarda olacak bir hareket veya gerçekleşecek bir eyleminin gerçekleşmemesinden söz edilir. Gelecek zamanın hikâyesi “-AcAk eki ile karşılanan ve ileride gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı geçmişe aktararak bildiren, yani geçmişte gelecek niteliği taşıyan bir birleşik kiptir.” (Korkmaz, 2019: 652). Gelecek zamanın hikâyesinin eki “-AcAktI’dır.

➤ **Şartı Şeklinin Hikâyesi**

Bu kip tek başına geldiği zamanda herhangi bir yargı bildirmez, bu yüzden hikâye anlamı almaz. İstek hikâyesi bazı durumlarda şart hikâyesinin anlamını içerir. “Tasarlama kipleri arasında yer alan ve “-sA” eki ile karşılanan, gerçekleşmesi de şarta bağlı olan bir oluş ve kılışı, geçmişe aktararak anlatan birleşik kiptir. Eki “-sA-y-dI’dır.” (Korkmaz, 2019: 655).

➤ **İstek Şeklinin Hikâyesi**

Korkmaz, “-A” ve “-sA” ekleriyle geçmiş zamana aktarılmış ve gerçekleşecek olan “istek” biçiminde tasarlanan bir oluş ve kılışından söz edilir (2019: 658). İstek şeklinin hikâyesinin yerine çok defa şart hikâyesi kullanılmaktadır. “-A-y-dI” ve “-sA-y-dI” olmak üzere iki farklı kullanımı vardır.

➤ **Gereklilik Şeklinin Hikâyesi**

Gereklilik hikâyesi, bir zorunluluk anlamı taşır. Bu gereklilik, olmuş ve olmamış bir olay olabilir. “Gereklilik kipinin hikâyesi, “-mAlI” eki ile karşılanan ve gerçekleşmesi “gerekli” olan bir oluş ve kılışı geçmişe aktararak anlatan bir birleşik kip türüdür.” (Korkmaz 2019: 660).

❖ **Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti**

Rivayetin, hikâyenin zaman bildirmesi gibi görev yoktur; rivayet bir oluşun sonradan farkına varılmasıdır ve bir olayı nakletmek için ortaya çıkmıştır. Korkmaz'a göre birleşik kipli fiillerin rivayeti, bir kip eki almış esas fiile i- fiilinin duyulan geçmiş zaman biçimi olan “-(I)-mİş” veya bundan kısalmış -mİş ekinin getirilmesiyle oluşur (2019: 662). Kısaca rivayet, zaman eki değildir; anlatma ekidir. Bununla ilgili Muharrem Ergin şöyle bir açıklama getirmiştir: Ergin, rivayetin bir zaman kipi olmadığını, bir şekil kipi olduğunu söyler (2013: 323). Bu tür birleşik fiillerde görülen geçmiş zamanın rivayeti olmaz. Bunun nedeni, görülen bir şeyin başkasından nakil edilme durumu olmamasıdır.

➤ **Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti**

Bu kalıp “esas fiil + duyulan geçmiş zaman kipi + ek-fiil + rivayet eki + şahıs eki” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bu rivayet kipi, tarz bildiren duyulan geçmiş zaman eki -mİş ile rivayet eki “-(I)-mİş” veya “-mİş’in arka arkaya eklenmesi ile oluşturulur.” (Korkmaz, 2019: 662).

➤ **Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti**

Bu kalıp “esas fiil + şimdiki zaman kipi + i- ek fiili + rivayet eki + şahıs eki” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Şimdiki zamanın rivayeti, hâlen sürmekte olan bir oluş ve kılışın, duyuma veya sonradan fark etmeye dayanılarak anlatılmasıdır. -Iyormuş (<-Iyor-imiş) eki ile karşılanır.” (Korkmaz, 2019: 663). Bilindiği gibi şimdiki zamanın “-(y)-yormuş” ve “mAktA-y-mİş” olmak üzere iki farklı eki vardır.

➤ **Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti**

Bu kalıp “esas fiil + gelecek zaman kipi + rivayet eki + şahıs eki”nden oluşmaktadır. “Gelecek zaman kipinin rivayeti, tarz olarak gelecek zamanda gerçekleşecek bir oluş ve kılışın duyuma dayanılarak anlatılmasıdır.” (Korkmaz, 2019: 665).

➤ **Geniş Zaman Kipinin Rivayeti**

Bu kalıp “esas fiil + kip eki + i- ek-fiili + rivayet eki + şahıs eki”nden oluşmaktadır. “Geniş zamanın rivayeti, geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları duyuma dayanarak anlatan bir birleşik kiptir.” (Korkmaz, 2019: 667).

➤ **Şart Kipinin Rivayeti**

Şart kipinin rivayeti “-sA-y-mİş” eki ile yapılmaktadır. “Şart kipinin hikâyesi gibi, rivayeti de, şarta bağlı gerçekleşmemiş bir oluş ve kılışın duyuma dayanılarak anlatılmasıdır.” (Korkmaz, 2019: 669).

➤ **İstek Kipinin Rivayeti**

“Bu kipin rivayeti, istek biçiminde tasarlanan bir oluş ve kılışın, duyuma dayanılarak anlatılmasıdır.”(Korkmaz, 2019: 669). Kipin, “-A-y-mİş” ve “-sA-y-mİş” eki olmak üzere iki farklı şekli vardır.

➤ **Gereklilik Kipinin Rivayeti**

Bu kipin, genel olarak en önemli eki “-mAlI”dır. “Bu birleşik kipin rivayeti, gerçekleşmesi gerekli olan bir oluş ve kılışın duyuma dayanılarak veya sonradan farkedilerek anlatılmasıdır.” (Korkmaz, 2019: 670).

❖ **Birleşik Kipli Fiillerin Şartı**

Ergin, birleşik kipli fiillerin şartının asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade ettiğini söyler (2013: 325). Şart kipi bildirme ve tasarlama kipleri ile uygulanabilir. Korkmaz ise birleşik kipli fiillerin şartı, kendi yapısındaki şarta bağlı bir oluş olduğunu ve kılışı cümledeki asıl fiille ilişkili kılarak açıklar (2019: 671).

➤ **Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı**

Korkmaz’a göre görülen geçmiş zaman kipinin şartı, gerçekleştiği kesin olarak görülen veya bildiren bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir tür birleşik kiptir (2019: 671). Bu kalıp “esas fiil + görülen geçmiş zaman kipi + i- ek-fiili- + şart kipi + şahıs eki” şeklindedir.

➤ **Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Şartı**

“Bu birleşik kip, duyuma dayanan ve sonradan fark edilen bir oluş ve kılışın, şarta bağlanmış olan biçimidir.” (Korkmaz, 2019: 672). Bu kalıp “esas fiil + duyulan geçmiş zaman kipi + i- ek-fiili-+ şart kipi + şahıs eki” şeklindedir.

➤ **Şimdiki Zaman Kipinin Şartı**

Bu kip “-(I)yor + sA” eki ile yapılmaktadır. “İçinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte olan bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir birleşik kiptir.” (Korkmaz, 2019: 674).

➤ **Gelecek Zaman Kipinin Şartı**

Genellikle “-AcAk + sA” eki ile yapılmaktadır, ayrıca bu kalıbın hem olumlu hem de olumsuz şekli mevcuttur. “Gelecekte gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı şarta bağlayan birleşik kiptir.” (Korkmaz, 2019: 675).

➤ **Geniş Zaman Kipinin Şartı**

En yaygın kullanımlardan biridir. “Geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları şarta bağlayan birleşik kiptir.” (Korkmaz, 2019: 676). “-r-sA, -Ir-sA” gibi ekler ile şekillenmektedir.

➤ **Gereklilik Kipinin Şartı**

Bu kip, bir şeyin olması gerektiği veya lazım olduğu anlamını taşımaktadır. Bazen onun yerine lazım olmak ve gerekmek fiilleri gelebilir. “Bu birleşik kip de i-ek-fiillinin şartı ile kurulur. İşlev bakımından yapılması tasarlanan bir oluş ve kılışın gerekliliğini şart koşar ve “-mAlI-y-sA” ekiyle karşılanır.” (Korkmaz, 2019: 681).

Türkiye Türkçesinde “-y-DI”, “-y-mIş” ve “-y-sA” birleşik eylemlerin zaman işaretleyicileridir.

2.1.1.2. Zaman İşaretleyicisi Olarak Fiilimsiler

Türkçe eklemeli bir dil olduğu için, kelime köklerinin ek ekleyerek farklı bir kelime türetmek mümkündür. Türkçede zaman ulamını anlamak ya da anlatmak için sadece sözcük, cümle veya metin bağlamları ile sınırlı kalınmadan, fiilimsiler de kullanılarak zaman belirtilebilir. Dil bilgisi ve dil bilim çalışmalarına ve araştırılmasına göre fiilimsiler; fiil kök veya gövdelerinden yapım ekleriyle türetilerek isim, sıfat ve zarf olarak kullanılan kelimelerdir. Aynı zamanda bazı araştırmacılar fiilimsilerin bir zaman belirtebileceğini ifade etmektedir. Zaman işaretleyicisi olarak fiilimsiler şöyle sınıflandırılmıştır:

➤ **Eylem + alı/eli**

Bu biçimbirim cümleye, özellikle eylemle beraber bağlandığı zamanda anlatılan hareketin ve durumun başlangıç zamanına dikkat çeker ve eylemin süreklilik durumunu bildirdiğini anlatır. “-Alı eki, her türlü fiil kök ve gövdelerinden “bir zamandan beri” anlamını veren ve süreklilik gösteren zarf fiiller türetir.” (Korkmaz, 2019: 146).

➤ **Eylem+ DIkÇA**

Bu yapı, genellikle asıl fiildeki hareketin süresini ‘-dığı sürece’ anlamıyla, zamanda devamını, zamanda sürekliliğini ve sık sık oluşunu gösterir. “-DIk/-DUk sıfat-fiil ekinin +ÇA zarf türetme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş çok işlek bir zarf-fiil ekidir. Geçişli, geçişsiz, tek ve çok heceli bütün fiillere gelebilen ek, “-dığı sürece, ... -dığı zaman” anlamı veren ve bir işin art arda veya belirli aralıklarla tekrarlandığını gösteren bir görev yüklenmiştir.” (Korkmaz, 2019: 150).

Bazı örneklerde “Aydemir’e göre bu biçimle kurulan zarf-fiil cümlesi, sözdizimsel olarak üst cümlesinin içeriğine ‘sıklık’ veya ‘derecelilik’ anlamında bir arka plan oluşturmaktadır.” (Aydın, 2016: 545). Bu bağlamda, kullanılan sözler ile belirttiği hareketin gerçekleştiği bildirilir. Başka deyişle burada anlatılması gereken; eylemin sıklığı değil, bir müddet içerisinde adım adım gerçekleştiğidir.

➤ **Eylem + DIktA/ -DUktA (<DIk+tA), -DIğIndA (<-DIk+I+n+dA)**

Türkiye Türkçesinde bugün bu biçimbirim iyelik ekleri almış hâlde bulunmaktadır. Korkmaz’a göre “-DIk/-DUk” sıfat-fiil ekinin bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşan -DıktA eki, fiildeki işin zamanını belirleyen zarf-fiillerdir (2019: 150).

➤ **Eylem+DI mI/DU mU (<-DI+mI)**

“-DI/-DU” geçmiş zaman ekiyle “mI/mU” soru ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek, bir işlev kaymasına uğrayarak “-IncA” zarf-fiil ekine denk bir zaman zarfı işlevi kazanmıştır ve bu ekin görevi, asıl fiildeki işin gerçekleşme zamanını kendisindeki gerçekleşme zamanına bağlamaktır (Korkmaz, 2019: 150).

➤ **Eylem + -(y)Ip / -(y)Up**

İki eylemin gerçekleşmesi, eylemin aynı anda yapıldığını veya bir eylemin biraz önce yapıldığını gösterir. Korkmaz, bu biçimbirimin; “-(y)Ip/-(y)Up” eki ile bir fiilin gösterdiği işten biraz önce veya onunla aynı zamanda yapılan bir işi gösteren zarf-fiili olduğunu söyler (2019: 156). Bu ek, tekrarlama durumunda veya sürekli olması durumunda kullanılır ve aynı fiilden ya da eş veya zıt anlamlı fiillerden yapılır: oturup kalkıp... vb.

➤ **Eylem + -(y) İşIndA / -(y) UşUndA < -(y) İş+I+n+da)**

“-İş” ve “-Uş” Korkmaz’a göre ad-fiil ekinin iyelik ekleri ve bulunma durumu ekiyle genişletilmesinden oluşmuş bir zarf-fiil ek olduğu söyler (2019: 157).

➤ **Eylem + -iken / -ken, (y) ken < er-ür-ken**

Bu biçimbirimde, ünsüzle biten adlardan ve fiillerden sonra “iken” yerine “-ken” kullanılabilir; ünlü ile biten adlardan ve fiillerden sonra “i” yerine y koruyucu olarak kullanılabilir. “iken/-ken” eki fiilden zaman gösteren zarf-fiiller türetir. Zarf-fiilin gösterdiği işle esas fiilin gösterdiği iş genellikle aynı zaman kesitinde gerçekleşir.” (Korkmaz, 2019: 157).

➤ **Eylem + mAz**

Bu bağlamda “-mAz” biçimbirimi belli bir süre içinde ve aniden olan bir olayı anlatır. “-mAz ekinin aynı fiilde kendinden öncesine eklenen “-r, -Ar, -Ir/-Ur” geniş zaman sıfat-fiil ekiyle yan yana getirilmesinden çabukluk gösteren zarf-fiil kullanımında şekiller ortaya çıkmıştır.” (Korkmaz, 2019: 164).

➤ **-{IncAyA} + kadar / eylem + {-AnA} + kadar, eylem + {-IncAyA} + dek / eylem + {-AnA} + dek**

“Dek” ve “kadar” edatlarının yer aldığı cümlelerin içinde zaman anlamı üstlendiği görülmektedir.

➤ **Eylem + IncA / UncA**

“-IncA” biçimbirimi, zaman ulamı içeren bir ektir. “-IncA”, bir olayın belli bir süre içinde ve o anda olanı anlatır.

Örnek:

-Arabayı dikkatli kullanmayınca trafik kazası olur.

2.1.1.3. Sözcük ve Sözcük Öbeği Biçimindeki Zaman İşaretleyicileri

Araştırmalara göre zarflar; gerçekleştirme, miktar, nitelik, yer-yön, zaman ve tarz zarfları olmak üzere çeşitlere sahiptir. Zaman işaretleyicileri sadece ek ya da zarf ile bağlı kalmayıp sözcük ve sözcük öbeği olarak da görev yapmaktadır. Bu sözcükler, metin içerisinde cümleleri zaman bakımından niteler. Karahan’a göre zarf, Arapça kökenli bir dil bilgisi/gramer terimidir ve bu terimin kaynaklarda belirteç, ulaç, fiil ulağı, katmaç gibi karşılıkları da bulunur (2014: 2). Korkmaz ise zarfları fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek; zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk, bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek bunların anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözler olarak tanımlar (2019: 427). Banguoğlu da fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlatıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan, ya da değiştiren sözlere zarf denildiğini belirtir (2015: 371).

Bu yüzden ayrıntılı bir şekilde zaman incelemesi için cümlelerde zaman belirleyen sözcüklerin yapılarına ve zaman ile ilgili tüm bilgilere dikkat edilmesi gerektiği belirlenmiştir. Zarflar yani belirteçler; zaman odaklı belirteçler, sürerlik belirteçle-

ri, tamamlama belirteçleri ve sıklık belirteçleri başlıkları altında incelenebilir. En çok kullanılan zaman belirteçleri bir tablo içinde toparlanmıştır:

Tablo 2.2. Veri Tabanından Ulaşılan Belirteçlerin Listesi (Aydın, 2016: 401-403)

SIKLIK	Ara sıra, arada bir, arada, bazen, zaman zaman, kimi kez, kimi zaman, bir daha, bir kez daha, bir kere daha, hep, sürekli, çokluk, sık sık, her defasında, her kez, ilk defa olarak.
SÜRERLİK	Boyunca, bir zamanlar, bir vakitler, vaktiyle, çoktan, daha, henüz, hâlâ, kısa, önceleri, daha önceleri, ilk önceleri, sonraları, geceler.
TAMAMLAMA	Artık, sonuçta, bir anda, bir an önce, en son, en geç, er geç, son defa, son olarak, sonunda, nihayet.
ZAMAN ODAKLI BELİRTEÇ	Akşam, sabah, akşamüstü, gece, gündüz, gece yarısı, cumartesi, salı, evvel, gece vakti, öğle vakti, sabah vakti, ikindi vakti, erkenden, önceden, sonradan, şimdiden, bir defa / bir kere, bir gün, bir gece, bir akşamüstü, bir gece yarısı, bir akşam, bir akşamüzeri, bir sabah, bir bahar akşamı, bir yaz akşamı, bir şubat gecesi vb, bu yıl, ertesi gün, ertesi sabah, ertesi akşam, ertesi yaz, ertesi günler ve geceler, geçen gün/sene/yıl/hafta/yaz/akşam, gelecek hafta, ilk günler/ilk akşam, o gün/o yıl/o akşam/o sabah/o güz/o gece/o an/o ara, o sıra/o sıralar, öbür gün, yarın sabah/yarın akşam.

Sözcükler ve sözcük öbekleri zaman belirteci olarak kullanılabilir ve belirteçler bu şekilde karşımıza çıkabilir. Sözcük öbeği hâlinde; “ad tamlaması, sıfat tamlaması, belirtisiz sıfat tamlaması, iyelik öbeği, ulaç öbeği biçiminde kurgulanmış ve zaman belirteç tümleci dışında başka öge olarak kullanıma çıkan ya da tek başına öge olmayıp bu yapıların içinde yer alan zamanla ilgili dil birimleri işaretlenmiştir.” (Aydın, 2016: 555).

➤ **İsim Tamlamaları**

İsim tamlamaları, zaman belirleyici zarf tümleci, özne ve nesne olmak üzere kullanılabilir.

➤ **Sıfat Tamlamaları**

Sıfat tamlamaları, zaman belirleyici zarf tümleci, özne ve nesne olarak değerlendirilebilir.

➤ **Sıfat-fiil Grupları**

Sıfat-fiil grupları, zaman anlamı taşıdığı için cümlenin zaman bilgisini taşımaktadır. Bu şekilde olduğunda zaman bilgisi aktaran sıfat olarak tanımlanır.

➤ **Zarf-fiil Grupları**

Zarf-fiil grupları, aynı zamanda birer zarf olduğu için cümlede zaman belirleyici zarf olarak kullanabilmektedir.

➤ **Edat Grupları**

Edat grupları, cümlede zaman belirleyici zarf şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. “Değil” edat, fiildeki veya durumdaki bir olayın bitmemişliğini ifade etmektedir.

➤ **İkilemeler**

İkilemeler, cümlede zaman belirleyici zarf olarak görülmektedir.

Yapılan sınıflandırmalarda zaman tamlayıcılarının ayrı olarak ele alındığı görülmektedir. Aynı zamanda ikilemelerin, zaman ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

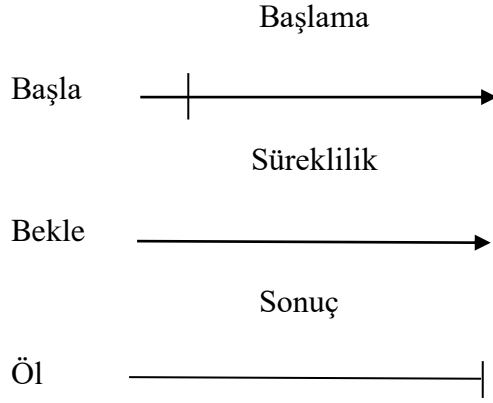
2.1.2. Kılınış

Başka dil bilgisel kategori olarak; “Dünya dillerinde, özellikle de Batı dillerinde “kılınış” (“aktionsart”, “actionality”, “actional content”, “manner of action”) kategorisinin yeterince işlenmiş olduğu söylenir.” (Karadoğan, 2009: 9). Bazı araştırmacılar tarafından kılınışı farklı yönleriyle değerlendirilmiştir. Kılınış, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “Fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özellik; fiil kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklar.”(Korkmaz, 2019: 492) şeklinde ele alınmıştır. Dilaçar’a göre kılınış ve görünüş önceleri iç içe olan terimlerken daha sonraları Alman dilciler tarafından iki ayrı terim olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan Dilaçar kılınışı şu şekilde açıklar; fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı bir süreç; başlama, süre, bitirme ve yenileme gibidir (1974: 161). Aksan ise kılınışı; eylemlerin, anlattıkları devinme, oluş, iş ve oluşumun yansıttıkları zaman açısından ayrılıkları olarak tanımlar (2015: 103).

Başka bir bakış açısına göre kılınışın tanımı şöyle verilmiştir. “En kısa tanımıyla fiilin kök veya gövdesinde yer alan hareketin gerçek dünyadaki gerçekleşme biçimidir. Bununla birlikte fiilin iç zamanını gösteren dil bilgisi kategorisi olarak da tanımlanabilir.” (Karadoğan, Hirik, 2018: 49). Korkmaz, zamanla bağlantılı olan bu süreçlerin hangi biçimde olduğunu belirtmiştir; *aç-*, *başla-*, *canlan-*, *dokun-*, *dol-*, *giriş-*, *karşıla-*, *maskele-* fiillerinde kılınış bakımından bir başlangıç; *ara-*, *bekle-*, *diren-*, *gözle-*, *oku-*, *ör-*, *uyu-*, *yürü-* fiillerinde bir süreklilik; *ayıl-*, *ayrıl-*, *başar-*, *bırak-*, *boz-*, *bul-*, *dol-*, *doy-*, *duy-*, *eriş-*, *göm-*, *kuru-*, *öl-*, *sıvış-*, *üfle-*, *yen-* fiillerinde

bir süreç gösterme özelliği söz konusudur (2019, 493). Bu, aşağıdaki şekille açıklanabilir:

Şekil 1. Türkçede kılışımın türleri.

Hirik'in görüşü; Türkçede fiillerin köklerinde farklı şekillerde hareketin gerçekleşmesini ifade eden nokta ya da noktalar bulunduğu, bazı fiillerin gerçekleşirken bir sınıra bağlandığı ve bunun, fiilin ya sonu ya başı olabildiği yönündedir (2016: 102). Dilaçar, Batı kaynaklarından yararlanarak kılışım kategorisini ilk başta ikiye ayırmıştır. Korkmaz'ın kılışım sınıflandırması ise şöyledir:

- I. “Kesiksiz
 - A. Sürekli: aramak, damlamak
 1. Oluşlu: kızarmak, atıştırmak
 2. Edişli: dövmek
 - B. Süreksiz: bulmak
 1. Başlamak: yola koyulmak
 2. Bitirmek: erişmek
- II. Kesikli:
 - A. Üst üsteli
 - B. Yinelemeli” (2019: 494).

Bu sınıflandırma hâricinde “Johanson, Türkçedeki fiilleri kılışım özellikleri bakımından üçe ayrılmaktadır: ön sınırı vurgulayanlar (initialtransformativ), son sınırı vurgulayanlar (finaltransformativ) ve sınır vurgulamayanlar (nontransformativ).” (Doğru, 2020: 12-13).

❖ Kılışım Türleri:

Herhangi bir fiil gövdesinde bulunan bir hareketin gerçekleşmesinde noktalar bulunmaktadır. Bu noktalar, fiilden fiile değişkenlik göstermektedir. Bazı fiillerin

gerçekleşmesi bir sınıra bağlıdır. Bu sınırlar ya fiilin başında olur ya da fiilin sonunda olur. Bazı fiillerde sınır bulunmamaktadır. Sınır vurgulayanlar şu şekildedir:

➤ **Son Sınırı Vurgulayan Fiiller [SS]**

Son sınır vurgulayan fiillerin olabilmesi için eylemin bitiş sınırını vurgulayıp son noktaya gelmesi gerekir. “Bu fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için eylemin son sınırının geçilmesi gerekmektedir.” (Doğru, 2020: 16).

➤ **Sınır Vurgulamayan Fiiller [-SV]**

Sınır vurgulamayan fiillerin olabilmesi için bir eylemin ön sınırı veya son sınırı olmaz. “Bu fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için ön sınır, son sınır vb. bir sınırın aşılması, belli bir süre boyunca yapılması gerekmez.” (Doğru, 2020: 15).

➤ **Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller [+ÖS]**

Ön sınırı vurgulayan fiillerin olabilmesi için eylemin başlangıç sınırını vurgulayıp ön sınırın aşılması gerekir. “Bu fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için öncelikli olarak ön sınırının geçilmesi gerekmektedir.” (Doğru, 2020: 14).

Kılışın türleri olan son sınırı vurgulayan, ön sınırı vurgulayan ve sınırı vurgulamayan fiillerin örnekleri çoktur. Aşağıda bu fiiller bir tablo içinde toplanmaya çalışılmıştır. Sınır vurgulamayan fiillerden bazılarının yanında ya da önünde “hâlâ”, “henüz” gibi zarflar kullanılabilir. Ön sınırı vurgulayan fiiller farklı fiiller olabilir. “-mEyE” biçimbirimi, zarftan sonra başlamak fiilinin gelmesiyle beraber şart anlamı taşır.

Tablo 2.3. Kılışın Türlerinin Fiilleri.

Son sınırı vurgulayan	Sınırı vurgulamayan	Ön sınırı vurgulayan
Evlenmek bitirmek bulmak ayılmak ayrılmak başarmak bırakmak bozmak donmak duymak ölmek yenmek dökmek yırtmak	Okumak sevinmek düşünmek yazmak koklamak yemek yıkamak yürümek koşmak sürmek	Açmak başlamak canlanmak dirilmek dokunmak girişmek karşılama maskelemek oturmak yanmak yatmak uyumak çizmek çekmek

2.1.3. Görünüş

Dilbilim çalışmalarında zaman ve kip kavramları ile ilgili araştırma yapılırken görünüş kavramı da yer almıştır. Araştırmacılar arasında da bu konuda bakış açısı ayrılıkları olduğu görülür.

Dilaçar'a göre görünüş; fiil çekiminde konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışıdır, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk katar (1974: 162). Korkmaz ise başka bir bakış açısı olarak; görünüş, kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bir yargı veya yargıyı ifade eden bitmiş olan fiillerden söz edilebildiğini söyler (2019: 522). Görünüş, fiilin mastardaki olan hâli değil, çekimli hâllerindeki mevcut iç anlamıdır. Nesnel bir kategori değildir, öznelir. Banguoğlu da fiil tabanlarının, fiil çekiminden önce aldığı değişik şekillerin her birinin görünüş olduğunu; Türkçede fiilin aldığı görünüşle çeşitli ve özel eklerle sağlandığını ve fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesinin fiilin çatısı olarak bilindiğini söyler (2007: 411). Banguoğlu'na göre Türkçede fiil çatısı aşağıdaki altı görünüşten meydana gelir:

“1. Yalın Görünüş	döv-mek
2. Olumsuz Görünüş	döv-me-mek
3. Edilgen Görünüş	döv-ül-mek
4. Dönüslü Görünüş	döv-ün-mek
5. Karşılıklı Görünüş	döv-üş-mek
6. Ettiren Görünüşü	döv-dür-mek” (2007: 411).

Aksan ise görünüşü; eylemin, çekimli biçimiyle anlattığı işin, kılınışın öznel bir anlatım yansıması olarak açıklamıştır (2015: 102).

Bazı araştırmacılar görünüş ve zaman ulamı arasında iç içe bir bağlantı olduğunu, aynı zamanda ikisinin aynı işlevi yapmadığını düşünür. Aydın, görünüşü; çoğunlukla zamanla iç içe olan ama zamanı değil, zamana bağlı olarak eylemin anlattığı iş, oluş veya durumun zaman ile etkileşimini aktarması olarak tanımlar (2016: 145). Akerson'a göre ise görünüş, bir olayın süreye nasıl yayıldığını gösterir, ancak bunu yaparken, konuşma ya da anlatım zamanını temel almaz, genel olarak bir olayın süre boyutuyla olan ilişkisini gösterir (2008: 265). Görünüşün işlevini “bitmezlik” ve “biterlik” olmak üzere ikiye ayırır:

2.1.3.1. Bitmezlik

Bitmezlik, bir olayın süreceği, devam edeceği ve bitmeyeceğini ifade eder. Akerson'a göre bitmezlik; süregiden, yinelenen, genelgeçer bir olay ve akan zaman içinde oldukça geniştir (208: 265). Başka bir deyişle, bu olayın, başının veya sonunun değil de sürekliliğinin önemli olduğunu söyler (2008: 265). Bu eylem geçmişte ya da şimdi olabilir.

2.1.3.2. Biterlik

Biterlik ise bir olayın bitmesi, bir kere yaşanması ve tamamlansıdır. Akerson'a göre bazı olaylar süreye böyle yayılmaz, bir kezlik yaşanan olaylar, gerçekleşip tamamlanır ve biter; sonra arkalarından başka bir olayın gelmesi söz konusudur (2008: 265). Bu görünüş türünde bir olay sürerken araya tek bir kere yaşanacak başka bir olay gelir.

Genellikle görünüş türleri belli bir zaman noktasına bağlı değildir. Bu türler yayılım boyutları açısından değerlendirilir. Olayları farklı zamana sahip olabilir.

Tablo 2.4. bitmezlik ve biterlik. (Akerson, 2008: 267).

	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Bitmezlik	-rdI -yordu	-Ir -yor	-AcAk
Biterlik	-mİş -DI -mİştI -DIydI	-yor	-mİş olacak -AcAk

Tabloya bakıldığında biterlik ve bitmezlik eklerinin çeşitli işlevi görülmür.

Bu çalışmada incelenen tüm araştırma ve incelemelerde görünüş ile ilgili şu sonuca ulaşılmıştır: “Görünüş, öznelidir; vericinin olay ya da duruma hangi noktadan baktığıyla ilgilidir. Ayrıca zaman ve görünüşün birlikte değerlendirilmesi gerektiği sonucuna da ulaşılmıştır” (Aydın, 2016: 38-39).

Bütün bu araştırmalara bakıldığında, bazı dilciler tarafından zaman ve görünüş ulamlarının birbirini tamamlayan konular olduğu görülür. Birkaç çalışmada zaman

ve görünüş kategorisi iç içe olduğu ve zaman bildiren ekleri ortak olduğu ifade edilmiştir. İki kategoride geçmiş zaman ekleri, şimdiki zaman ekleri ve gelecek zaman ekleri kullanılır. Bu düşünce Erkman-Akerson'da da görülür. Erkman-Akerson'a göre görünüş; olayların süre içindeki yayılımını gösterir, ama bu yayılımın konuşma ya da anlatı noktasına göre bir yere yerleştirilmesi, zaman işlevi aracılığıyla olduğu (...) görünüş işleviyle zaman işlevi aynı eklerle gösterildiği" (2008: 266) bir yapıdır. Bu iki başlık inceledikten sonra bu sonuca varılmıştır; Akçataş, bu çalışmaların bakış konusu için öznel hüküm verirken kılınış için nesnel denildiğini belirtir (2015: 24).

2.1.4. Kip-Kiplik

2.1.4.1. Kip

Gramterimleri kullanılırken kip ve zaman ulamı terimlerinin birbirine karıştırıldığını görülür. Bu açıdan çalışmamızda, kiplin ne olduğu ve araştırmacıların kipler hakkında yaptıkları araştırmalar toplanıp ortaya koyulmuştur.

Korkmaz'ın kip hakkındaki görüşü kiplin; kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı olduğu, bir anlatım biçimi olduğu şeklindedir (2019: 517). Kip ulamının zaman ulamı ile herhangi bir bağlantısı olmadığını belirten Dilâçar, kip ulamıyla ilgili; fiilin bir başka gramatikal ulamının kip olduğunu, yani fiilin gösterdiği hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam olduğunu söyler (1974: 106).

Muharrem Ergin, eserlerde hem bildirme kipleri hem tasarlama kipleri biçiminde kullanıldığı için kip kavramının zaman kavramı ile birlikte ele alınabileceğini söylemiştir. Bildirme kiplerinde geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman beş zamanı kapsar. Tasarlama kipleri ise şart, istek, gereklilik ve emir kipleri dört zamana ayrılır. Banguoğlu'na göre asıl zaman kipleri olsun, uyarı kipleri olsun dört çekime göre çeşitlenmişlerdir. Bunları kiplerine ve çekimlerine göre adlandırılır: geçmişin bildirilmesi, geleceğin anlatılması, geniş zamanın söylentisi ve şimdiki zamanın şartı gibi adlar koyulabileceğini söyler (2015: 458). Gencan, "eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girdiğinde bu biçimlere kip denir." (2007: 321) demiş ve dokuz tane kip olduğunu örnekler üzerinde göstermiştir:

- 1.-di'li geçmiş zaman kipi-kesin geçmiş.
- 2.-miş'li geçmiş zaman kipi-sanılı geçmiş.
- 3.şimdiki zaman kipi.
- 4.gelecek zaman kipi.
- 5.geniş zaman kipi.
- 6.gereklik kipi.
- 7.istek kipi.
- 8.dilek-koşul kipi.
- 9.buyuru kipleri". (Gencan, 2007: 321-342).

Gencan ilk beş kipin zaman anlamlı bildirme kipleri olduğunu, son dört kipin dilek anlamlı dilek kipleri olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak korkmaz, fiillerin şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girdiklerini; bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklere de kip ekleri denildiğini söyler (2019: 517). Buraya kadar verilen ve sunulan tüm açıklamalardan ve tanımlardan yola çıkarak kip ulamı şu başlıklar altında toplanabilir:

- Kip ulamı, tasarlama ve bildirme kipleri olarak belirlenmiştir.
- Kip ulamı tasarlama kipi olarak dörde ayrılır, bildirme kipi ise beşe ayrılmaktadır.
- Zaman ulamı ve kip ulamı ile ilgili görüşler farklıdır; kimi araştırmacılar bu ikisinin aynı görevi yaptığını ve hemen hemen aynı yerde kullanabileceğini belirtmiştir, kimi araştırmacılar ise bunların farklı olduğuna dair kanıtlar ortaya çıkarmıştır. Demirel ve Kerimoğlu, dil bilgisi kitaplarında kip ve zamanın bir arada ele alınmasının bazı dilbilimcilerce eleştirildiğini söyler ve kipin; konuşmacının bakış açısıyla ilgili bir kategoriyken, zamanın ise fiilin konuşma anına göre zaman çizgisindeki yerleşimini karşıladığını belirtir (2015: 1268).

Yaman ise; kip ulamı ve kiplik ulamı arasında hem yapısal hem de anlamsal bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca çekimleri eylemler, köklere gelen ekler yardımıyla kişiyi olduğu gibi kipleri de anlatırlar (2018: 15). Eylemi kullanılan kimsenin bir olayı bir devirme, bir iş karşısındaki davranışı, durumu, içinde bulunduğu ruhsal koşullar, kipin kapsamı içine girdiği açıklar (2018: 15).

Zeynep Korkmaz, bu beş bildirme kipini ve dört tasarlama kipini örnekler vere-
rek bir tablo içinde toplamıştır:

Tablo2.2.Fiil Çekimi Cetveli. (Korkmaz, 2019: 683)

	Bildirme kipleri					i.k	Tasarlama kipleri		
	b.gç	d.gç	ş.z	g.z	g.n.z		ş.k	e.k	g.k
Basit kip- ler	bildim bildin bildi bildik bildi- niz bildi- ler	bilmişim bilmişsin bilmiş bilmişiz bilmişsi- niz bilmişler	biliyorum biliyorsun biliyor biliyoruz biliyorsu- nuz biliyorlar	bileceğim bileceksin bilecek bileceğiz bileceksi- niz bilecekler	bilirim bilirsin bilir biliriz bilirsi- niz bilirler	bile- yim bilesin bilse bilsek bilse- niz bilse- ler	bilsem bilse bilsek bilse- niz bilse- ler	Bile- yim bil bilsin bilelim bilin bilsin- ler	bilmeliyim bilmelisin bilmeli bilmeliyiz bilmelisi- niz bilmeliler

Akerson bu işlevi, konuşmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu ola-
rak tanımlar (2008: 268). Bu açıklamalardan hareketle, kipi ne demek olduğu kısaca,
“Çoğunlukla fiilin zaman ve şahıs ekleri ile çekimlenip belirli bir şekilde ifade
edilişi kip kavramı ile karşılanırsa da kimi zaman konuşurun tutumunu, ruh durumunu
yansıtan gramatikal bir ulam olarak da değerlendirilmektedir.” (Seçkin, 2014: 9).
Şeklinde özetlenebilir.

Kısaca, kip ve kiplikgramer kategorisi olarak arasında bir ilişki olduğunu tespit
edilmiştir.

2.1.4.2. Kiplik:

Kiplik ile ilgili oluşan sorular tüm araştırmacıların dikkatini çekmiştir ve araş-
tırmacılar kipliğin ne demek olduğunu, hangi noktaları kapsadığını kendi yaklaşımla-
rına göre incelemeye ve farklı tanımlar ortaya koymaya çalışmışlardır. Bundan dola-
yı anlaşmazlıklar olmuştur. Dinar kipi, “bir kipsel işlev barındıran eylemin biçimsel
olarak dil bilgisel ulamdaki karşılığı” (2020: 58) olarak tanımlar. Dinar’a göre kiple-
rin genellikle eylem paradigmalarının farklı bölümlerinde çekime girmeleri ile dilek-
istek, emir ve şart belirginleşir (2020: 58). Başka bir deyişle kiplik, “konuşurun du-
rum karşısındaki tutumu, bilgisi, beklentisi, şüphesi, zorunluluğu vb. durumları yan-
sıtan ifade biçimleridir. Bu ifade biçimlerinin belirli işaretleyicilerden oluştuğunu
söyleyebilmek oldukça güçtür. Çünkü kiplik ifadeler, anlambiliminin yoruma açık,

çoğunlukla bağlama dayalı ve kapsama alanı geniş olan parçalarıdır.” (Seçkin, 2014: 10).

Aydın, başka bir bakış açısıyla kipliği, kipe göre yerleşmiş bir tanıma sahip olan bir kategori olarak tanımlar ve kipliğin, bazı araştırmacılar tarafından vericinin duygu durumunu, tutumunu gösteren bir kavram olarak kullandığını tespit etmiştir (2016: 39). Yılmaz ise kipliğin; anlatım içeriğinin gerçekle bağıntısını, konuşanın anlatım içeriği üzerine tutumunu yansıtan ve dünya dillerinde kiplik sözcüğünün yaraç, söz dizimsel yapı, ton, sözcük sırası, kip gibi çeşitli dil araçlarıyla iletilen anlamsal bir ulam olduğunu açıklar (2014: 135). Verilen tanımlara istinaden araştırmacılar, kiplik ulamını farklı bakış açısı ile ortaya koymuştur. Kiplik ulamı, bir konuşmacının cümlesinde bir oluş olup olmadığına, konuşmacının duygusunu anlatıp anlatmadığına ve tutumunu yansıtip yansıtmadığına dair bir anlatımdır. Bu bağlamda, “kiplik genel bir tanımla dillerde anlamın doğruluk değeri açısından olasılık veya gereklilik olarak kodlanmasıdır.”(Emeksiz: 2008: 57).

Dil bilim çalışmalarında kullanılan temel kategorileri; bilgi kipliği, yükümlülük kipliği ve içedim kipliğidir. Bu kategoriler şu şekilde tanımlanmıştır:

➤ **Bilgi Kipliği:**

Bilgi kipliği, anlamda hem bilgisel olasılık hem de bilgisel gereklilik olmak üzere iki farklı biçimde ele alınabilir. “Bilgi kipliği temelde, konuşurun önerme karşısındaki bilgisinin derecesini ve önermenin gerçekliğini yansıtan kiplik ifadelerden oluşmaktadır.” (Seçkin, 2014: 10). Emeksiz ise bilgi kipliğinin konuşmacının bir önermenin doğruluk derecesini göreceli bir biçimde aktarması olduğunu söyler (2008: 58).

Başka deyiş; “bilgi kipliği, sadece bildirmeye başvurur ve konuşucunun önermenin doğruluğunu taahhüt ettiği kapsamı bizlere iğaret eder.” (Kamacı Gencer, 2018: 54).

Örnekler:

-“Onları masaya bırakmış olabilirim, kapıda değiller.” (Dinar, 2020: 75).

-“Fırtına yarına biter.” (Dinar, 2020: 75).

-“New York’tan San Francisco’ya 600 dolardan daha ucuza gitmenin bir yolu olmalı.” (Dinar, 2020: 75).

İlk cümlede konuşan kişi eşyaları masaya bırakmış olup olmadığından emin olmadığı için ve masaya bırakmış olmasını bir olasılık gördüğü için bu kipliği kullanmıştır. Buna karşın son cümlede “-mAlI” eki kullanıldığı için konuşan olması gerekenlerden söz eder.

➤ **Yükümlülük Kipliği:**

Yükümlülük kipliğinde zorunluluk, izin verme ve emretmek gibi temel kullanımlar vardır. Bu bağlamda, “yükümlülük kipliği ise konuşurun karşısındaki kişiyi, çeşitli yönlerden yükümlü tuttuğu kiplik ifadelerine dayanmaktadır. Bu ifade alanında söylem ön plana çıkmaktadır.” (Seçkin, 2014: 10). Emeksiz ise yükümlülük kipliğinin izin, zorunlu kılma, emretme, isteme, söz verme gibi söz eylemlerin yanı sıra eylem odaklı olduğu için yeteneğin de kılıcı merkezli sınıflandırıldığını söyler (2008:141).

Başka deyiş; “Yükümlülük kipliği esasen edimseldir. Konuşucu, söz konusu kipselleri/kiplik işaretleyicilerini kullanarak izin verebilir (may, can) zorunluluk yükleyebilir (must) ya da bir eylemi yapmaya söz verebilir (shall).” (Kamacı Gencer, 2018: 62).

Örnekler:

-“Dışarı çıkabilirsin.” (Dinar, 2020: 78).

-“Sınav saatinde salonda hazır olmalıyız.” (Dinar, 2020: 78).

İlk cümlede “çıkabilirsin” ifadesi emir, rica, istek ve olasılık anlamları taşımaya uygundur. İkinci cümlede ise “olmalıyız” ifadesinde hem gramatikel hem de anlamsal olarak zorunluluk anlamı vardır. Bu kullanımla karşısındaki kişiyi sorumlu tuttuğunu anlatmaktadır. Yükümlülük kipliğinde bir otorite durumu söz konusudur.

➤ **İçedim Kipliği:**

Yükümlülük kipliğinin zorunluluk ve izin anlamı; içedim kipliğinde ise yetenek ve gönüllülük anlamı vardır. Dinar’a göre, içedim kipliğinde ise kişinin kendisi ile ilgili olduğunu belirtir (2020: 79).

Başka deyiş, “Bu kiplikler, henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme potansiyeline sahip olan ve öznenin istek ve yeterliliği (kimi zaman da olanaklı ve olanaksız eylem durumları) ile ilgili olan kipliklerdir.” (Kamacı Gencer, 2018: 66).

Örnekler:

-“John gelebilir.” (Dinar, 2020: 79).

- Bu cümlenin anlamında izin anlamı içerir.

-“John şimdi gelmeli”. (Dinar, 2020: 79).

- Bu cümlenin anlamında zorunluluk anlamı içerir.

-“John Fransızca konuşabilir”. (Dinar, 2020: 79).

- Bu cümlenin anlamında yetenek anlamı içerir.

-“John bunu senin için yapacak”. (Dinar, 2020: 79).

- Bu cümlenin anlamında gönüllülük anlamı içerir.

Bundan hareketle dil bilgisel biçimbirimlere bakıldığında aynı eklerin kullanıldığı görülür, fakat kiplerin anlamları değişiklik gösterir. Böyle tür kipliği kullanmak için uygun görülmemiştir, sadece birkaç araştırmacı bu kipliği ortaya koymaya ihtiyaç duymuştur, Bu iki son kiplik arasındaki sınırın zorlayıcı olduğu bir gerçektir.

2.1.4.3. Kiplik İşaretleyicileri

Kiplik ulamında aktarım işaretleyicileri araştırmacıların çalışmalarına göre değişir. Erk Emeksiz’e göre felsefe ve dil bilim alanlarında en çok tartışılan konulardan biri kiplik işaretleyen dil bilgisel yapılar arasındaki türetimsel ilişkidir. Pek çok dilde olduğu gibi Türkçe’de de “-Abil, -Ar, -mİş, -mAlI, -AcAk” kip biçimleri tümcede hem bilgisellik hem de yükümlülük kipliklerini işaretlemek için kullanılabilceği söyler (2008: 55). Kiplik işaretleyicileri şu şekildedir:

➤ **Biçimbirimler**

Türkçe, eklemeli bir dil olduğu için en elverişli olan yapılar biçimbirimlerdir. Son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalarda kiplik üzerinde fazlaca durulduğu görülür. Kiplik işaretleyicileri incelenirken zaman ulamı göze alınarak bir araştırma yapılması gerektiği söylenmiştir. Bu araştırmalar sonucunda iki ulamın anlamsal bir alana sahip olduğu belirlenmiştir. Dinar, kiplik işaretleyicilerini araştırırken Demirel’in görüşünü kullanarak, “-Ar” biçimbiriminin olasılık; “-DI” biçimbiriminin ise geçmiş zamanı işaret ettiğini söyler (2020: 83). Bunun yanı sıra diğer çalışmalarda ise sadece bir yükleme gelen biçimbirimlerle sınırlı kalmayıp daha kapsamlı bir şekilde metinlerde kullanılabilcek biçimbirimleri de incelemiştir. (2020: 83).

➤ Sözlükbirimler

• Belirteçler

Bu belirteçler farklı anlamlara sahiptir; bazıları ihtimal, kesinlik ve merak olabildiği için kipliğin anlamına zengin ve kapsamlı bir anlam kazandırır. Dinar, kiplik anlamı temsil edebilen, zaman zaman da kiplik anlamın tümcede belirginleşmesine hizmet eden belirteçlerin sık kullanılan birimler olduğunu söyler (2020: 84). “Belki” sözcüğü kullanıldığında cümleye olasılık anlamı kazandırır, “acaba” sözcüğü ise cümlede bulunduğu anda endişe ve merak anlamı taşıdığı gösterir.

• Eylemler

Kiplik ifadesi için kullanılan yapılardan birinin eylemlerin olduğunu gösteren Dinar, bu durumu, “Türkçe sözlük anlamında kipsel anlam barındıran (doğası gereği kipsellik içeren) *san-*, *zannet-*, *inan-*, *iste-*, *arzula-*, *tahmin-*, *gerek-* vb. eylemler de kiplik anlamı aktarıken kullanılır.” şeklinde açıklar (2020: 84).

Örnekler:

-“Onun başaracağını tahmin ediyorum.” (Dinar, 2020: 85).

-“Bütün kurallara uymak gerekir.” (Dinar, 2020: 85).

İlk cümlede tahmin kiplik anlamı vardır. İkinci cümlede ise zorunluluk ve gereklilik kiplik anlamı vardır. Buradaki kiplik anlamları eylemlerle beraber gerçekleşmiştir.

✓ Yardımcı Eylemler

Kiplik anlamında kullanılabilecek bir başka unsur yardımcı eylemlerdir. “Tasvirî eylem olarak da adlandırılan yardımcı eylemler (*bil-*, *yaz-*, *ver-*, *vb.*) dilbilgiselleşmiş şekiller olarak değerlendirilmektedir.”(Dinar, 2020: 84).

Örnek:

-“Ali on dakika koşabilir.”(Dinar, 2020: 85).

Cümlede Ali’nin bu işi başarabilme, gücü yetme anlamı taşıdığı için bilgi kipliği gösterilir. Diğer anlamda izin verme söz konusu olursa yükümlülük kipliğinden bahsedilmiş olur.

• Adlar

Kipsel cümlelerde bulunan adlar olasılık ya da gereklilik anlamı taşıyabilir. Buradan hareketle, “kipsel anlam barındıran (doğası gereği kipsellik içeren) eylemlerden türemiş adlarla ve yine sözlük anlamında kipsel anlam bulunan adlarla bir kiplik işaretlemeyen söz edilebilir.” (Dinar, 2020: 85).

Örnekler:

-“Sınavda adayların yaka kartlarını takma zorunluluğu var.” (Dinar, 2020: 85).

-“Yarışmayı kazanma ihtimali yüksek.” (Dinar, 2020: 85).

İlk cümlede mevcut olan adlardan dolayı gereklilik anlamı vardır, ikinci cümle ise olasılık anlamı içerir.

2.1.4.4. Kip ve Kiplik İlişkisi

Kip ve kiplikte parça-bütün ilişkisi vardır ve bu terimler temelde ayrı, ancak birbiriyle ilişkili olan iki kavramdır. “Kip ile kiplik arasındaki ilişki derin ve yüzey yapı bağlantısına dayanmaktadır. Terimlerin adlandırılmasında hangi yapıya öncelik verilmesi gerektiği problemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kip, zaman eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi eki almış şekli olarak tanımlanıp eklerin taşıdığı ikincil görevler ile sözlüksel unsurların, söz diziminin, bağlamın ve hatta tonlamanın cümleye kazandırdığı anlamsal ulamlar, kiplik olarak nitelendirildiği takdirde belirsizlik ortadan kalkacaktır.” (Seçkin, 2017: 15).

Sonuç olarak, kip ve kipliğin derin bir ilişkisi vardır. Yapısal olarak farklı olsalar da ikisi anlamsal olarak birbirini tamamlar. “Tümce düzeyinde aynı işaretçileri kullanarak görev yapan ve dolayısıyla birbirleri ile dil bilgisel bakımdan etkileşim hâlinde olan eylem zamanı, görünüş ve kiplin bir arada değerlendirilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü önerme düzeyinde kiplik, tümce düzeyinde de kip.” (Kamacı Gencer, 2018: 62).

2.2. Dede Korkut Hikâyeleri

2.2.1. Dede Korkut

Dede Korkut’un tam olarak kim olduğuna dair bilgiler bulunmadığı için edebiyatçıların ve araştırmacıların hikâyeleri incelerken hikâyenin konusuna göre bir isim verdiği sonucuna varılmıştır. Buna örnek olarak, “onun kişiliği ile ilgili bilgileri hikâyelerde de buluruz: Bamsı Beyrek hikâyesinde kendisine kılıç kaldıran Delü Kaçar'a Tanrı'ya sığınıp ism-i a'zam duası okuduktan sonra "elin kurusun" diye bed-

dua eder.” (Özdemir, 2003: 24) ifadesi verilebilir. “Yaklaşık bir asırdan beri süregelen Dede Korkut araştırmalarının ışığında, onun kişiliği hakkında bilgi aktaran kaynakları, genel anlamda; Kitâb-ı Dede Korkut, Oğuzların, Türkmenlerin tarihleriyle ilgili bilgi veren yazılı kaynaklar ve Türk dünyasının muhtelif toplumlarının sözlü geleneklerinden derlenmiş halk efsaneleri olmak üzere üç başlık altında toplayabiliriz.” (Özdemir, 2003: 23).

Hem tarihî kaynaklarda hem de Oğuz halk hikâyelerindeki yapılan araştırmalara göre Dede Korkut’un kişiliği ile ilgili; “Dedem Korkut bir halk filozofu, bir akıl hocası, ozan ve keramet sahibi, bilinmeyen şeylerden, gelecekte haber veren ve bütün sıfatları kendinde toplamış bir ulu kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.” (Hacaloğlu, Memişoğlu, 1976: 773) denilmiştir. Tüm kaynaklarda Dede Korkut hakkında tam bir bilgi bulunmadığı için kişiliği, birkaç sıfat verilerek tarif edilmiştir.

2.2.2. Dede Korkut Hikâyeleri’nin Özellikleri

Türk edebiyatında Dede Korkut üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Fahrettin Kızıloğlu, Faruk Sümer, Suad Baydur gibi isimlerin çalışmaları bu bakımdan çok önemli yer tutmaktadır. Araştırmalara göre Türk dili ve edebiyatı alanında Dede Korkut Kitabı’nın sadece iki öz nüshası vardır.

Muharrem’e göre; Dede Korkut Kitabının Dresden nüshası bir giriş ile on iki destanî hikâyeyi içermektedir. Vatikan nüshasında ise girişten başka hikâyelerin yalnız altı tanesi olduğu açıklar (2021: 3).

Dede Korkut Hikâyeleri’nin içeriği genel olarak belli başlı konulardan oluşur. Bu hikâyelerde, Oğuzların yaşam şekli, yaşadıkları maceralar ve inançları konu edilmiştir. Bu konularla beraber Dede Korkut Kitabı çok büyük bir ilgi görmüştür ve sadece Türk edebiyatında değil dünya edebiyatında da yer almıştır. Dede Korkut Kitabı yabancı araştırmacılar tarafından Almanca, İngilizce ve Rusça olmak üzere farklı dillere çevrilmiştir. Eserin asıl ve büyük nüshası olan Dresden Dede Korkut Kitabında geçen hikâyelerin başlıkları şu şekildedir:

- Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyu
- Salur Kazanuñ İvi Yağmalanduğı Boy
- Kam Pürenüñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu
- Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak Olduğı Boy

- Duħa Koca Oğlı Delü Dumrul Boyı
- Kañlı Koca Oğlı Kan Turalı Boyı
- Kazılık Koca Oğlı Yigenek Boyı
- Basat Depegözi Öldürdüği Boy
- Begil Oğlı Emrenüñ Boyı
- Uşun Koca Oğlı Segrek Boyı
- Salur Kazan Tutsak Olup Oğlı Uruz Çıkardudđı Boy
- İç Oğuz Taş Oğuz` Āşı Olup Beyrek Öldüği Boy.

Hikâyelerdeki zamanın9-11. yüzyıllar ve mekânın da Anadolu, Kafkasya ve Azerbaycan olduğu görülür.

Dede Korkut Kitabında geçen yer adları; bir kısmı gösterildiği gibi doğrudur, bir kısmı ise geçmiş olduğu yerlerin dışındadır. Muharrem'in kitabında Oğuz illeri bugünkü kuzey-doğu Anadolu'dadır. Oğuz ülkesi olarak Gürcistan-Pasinler-Ağrı dağı üçgeni içinde kalan ve Aras nehri ile kollarının içinden geçtiği bölgedir. Başka bir Oğuz ülkesinin kuzeyinde Gürcistan vardır (2021: 51).

“Kısacası Dede Korkut Kitabında gösterilen hareket alanı geniş anlamı ile Kafkaslardan Mardin'e, Trabzon ve Bayburt'tan Aras ve Kür nehirlerinin aşağısına kadar olan bölgeyi içine almakta, Oğuz ülkesi ise bu bölgenin ortasında Hasankale, Kars, Gümrü, Gökçe Göl, Ağrı Dağı, Karaköse arasında kalan kısımda bulunmaktadır.” (Ergin, 2021: 52).

Hikâyeleri incelendiği zamanda kullanılan dil son derece akıcı, düzgün, kolay anlaşılırdır ve Türkçe başarılı bir şekilde kullanıldığı görölmüştür. Hikâyelerin çokça atasözü, deyim, mecaz, sıfat ve zaman ifadesi içerdiği görölmektedir. Üslup ise yapmacılıktan uzak ve açıktır. Bu yüzden Dede Korkut Kitabı, kendisine diğer eserlerden önde yer bulmuştur. Dede Korkut Kitabında yer alan hikâyeler manzum ve mensur bir yapıya sahip bir eserdir.

Kitabın asıl adı “Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzân” dır. Bu eserde 12, 13 ve 14. yüzyıllarda Oğuzların yaşayışları, maceraları ve inançları gibi konular ele alınmıştır.

➤ **Dede Korkut Hikâyeleri'nde Eski Anadolu Türkçesi**

Dede Korkut Hikâyeleri Eski Anadolu Türkçesi yazıldığı için, Öztürk'e göre Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan fiiller Eski Türkçe döneminden ve bugünkü standart Türkiye Türkçesinden temel anlamda farklı olmamakla birlikte bu tarihi lehçenin bağlı olduğu bir kısım ses ve şekil özelliklerini yansıttığı, fakat fiil çekiminde bazı kip ve şahıs eklerinde dikkat çeken husular olduğu açıklar (2017: 68). Bu açıdan şu konuları incelenebilir:

➤ **Kip Ekleri**

Eski Anadolu Türkçesinde, Öztürk'e göre şimdiki zaman kipinin yardımcı fiille yapılması, gelecek zaman kipinde –ısar, -iser, öğrenilen geçmiş zaman kip ekinin dar ünlülü –mış, -miş eklerinin kullanılması, gereklilik kipinde henüz bir kip ekinin olmaması gibi durumlar söz konusu olduğu açıklar (2017: 77). Kip eklerinin üzerine gelen şahıs eklerinde de farklılıklar dikkat çektiği söyler (2017: 77). Bundan iki ana başlık altına durulabilir:

• **Eski Anadolu Türkçesinde Bildirme Kipleri**

❖ **Eski Anadolu Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Kipi**

Eski Anadolu Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipi Öztürk'e göre “-dı, -di, -du, -dü) ekleriyle yapılır. Yalnız 1. ve 2. şahıslarda ekin ünlüsü daima yuvarlak olduğu, 3. şahıslarda ise düzdür (2017: 77).

❖ **Eski Anadolu Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi**

Öğrenilen geçmiş zaman kipi Öztürk'ün açıklamasında “-mış, -miş” ekleriyle yapıldığı ve ekin ünlüsü daima düz olduğu söyler (2017: 77).

❖ **Eski Anadolu Türkçesinde Geniş Zaman Kipi**

Geniş zaman kip ekleri ise Öztürk; “-ır, -ar, -er” olduğu ekin yardımcı ünlüsü (u, ü) yavralak olduğu ve olumsuz şekli “-maz, -mez” olarak geçtiği söyler (2017: 78).

❖ **Eski Anadolu Türkçesinde Gelecek Zaman Kipi**

Gelecek zaman kipinin şekli farklıdır. Öztürk; bugünkü “-acak, -ecek” eki Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde ise daha çok sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı ifade eder (2017: 78).

❖ **Eski Anadolu Türkçesinde Şimdiki Zaman Kipi**

Şimdiki zaman kipinin eki yoktur. Öztürk'ün bakış açısında bu şekilde açıklanmıştır; eski Anadolu Türkçesinde şimdiki zaman kipi için müstakil bir ek olmadığı, bazen geniş zaman ekleri ile bazen istek kip ekleri ile karşılandığı açıklar (2017: 78).

•Eski Anadolu Türkçesinde Tasarlama Kipleri

❖ Eski Anadolu Türkçesinde İstek Kipi

Eski Anadolu Türkçesinde istek kipi eki Öztürk şu şekilde açıklar; “-a, -e” bu ek eski Türkçedeki “-gay, -gey” gelecek zaman ekinden g ve y seslerinin düşmesiyle ortaya çıktığı söyler (2017: 79).

❖ Eski Anadolu Türkçesinde Şart Kipi

Hareketin bir şarta bağlı olduğunu gösteren kiptir. Öztürk ise; standart Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “-sa, -se” kip eki ile geldiği açıklar (2017: 80).

❖ Eski Anadolu Türkçesinde Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, şimdiki zaman kipi aynıdır. Öztürk'ün açıklamasında; Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için müstakil bir ek olmadığı, daha çok “-a, -e” istek kipi ve “-sa, -se” şart kipi eklerine gerek, gerekdür kelimesi ekleyerek kullanıldığı ifade eder (2017: 80).

❖ Eski Anadolu Türkçesinde Emir Kipi

Emir kipinin çekiminde her şahısta farklı eke sahiptir. Öztürk; Eski Anadolu Türkçesindeki emir çekimi bugünkü standart Türkiye Türkçesinden de farklı olduğu söyler (2017: 80).

3. İNCELEME

Bu bölümde Dede Korkut Hikâyelerinde geçen tüm zaman işaretleyicileri, zaman ile ilgili konular detaylı bir şekilde örnek verilerek açıklanmıştır. İlk önce zaman işaretleyicilerin başlığı; ek hâlindeki zaman işaretleyicileri, zaman işaretyicisi olarak fiilimsiler, sözcük ve sözcük öbeği biçimindeki zaman işaretleyicileri incelenmiştir. Ondan sonra kılınış, görünüş, kip ve kiplik gibi zaman ile ilgili konular Dede Korkut Hikâyeleri'nde tespit edilip hikâyelerde nasıl kullanıldığı belirlenmiştir. İnceleme bölümünde ise Muharrem Ergin'in Dede Korkut kitabını çalışmanın esas konusunua- lıp onun üzerine ilerlenmiştir.

3.1. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Zaman İşaretleyicileri

Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyelerinde mevcut olup, tespit edilmiş olan zaman işaretleyicileri olarak; ek hâlindeki zaman işaretleyicilerinde; bildirme kiplerindeki içeren görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve geniş zaman, tasarlama kipleri ise şart kipi, gereklilik kipi, istek kipi ve emir kipidir. Bununla birlikte, birleşik fiilerin hikâyesi, rivayeti ve şartı incelenmiştir. Ayrıca zaman işaretyicisi olarak fiilimsiler konusunda zaman anlamı katmak için kullanılan ekler ve bunların anlamları ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra Dede Korkut Hikâyeleri'nde mevcut olan sözcük ve sözcük öbeği biçimindeki zaman işaretleyicileri örnekleri tespit edilmiştir. Bu açıdan Dede Korkut kitabındaki zaman işaretleyicilerinin nasıl kullanıldığı ve nasıl yansıtıldığı açıklanmıştır. Bundan hareketle şu başlıkları altına incelenmiştir.

3.1.1. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Ek Hâlindeki Zaman İşaretleyicileri

Türk dilinde eskiden beri en belirgin zaman işaretyicisi fiilin çekimidir. Bundan bildirme kipleri ve tasarlama kiplerinin varlığından söz edilebileceği söylenmiştir. Bundan istinaden Dede Korkut Hikâyeleri'nden örnekler alınarak değerlendirme yapılmış ve bu sonuca varılmıştır.

❖ Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri, tek çekimli ve tek ekli olan fiileri ifade eder. Bildirme kiplerinde; duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamanı ele alınmıştır. Bildirme kipleri şu şekilde sınıflandırılmıştır:

➤ Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Duyulan geçmiş zaman kipi bir olayın başkasından duyulma durumu anlatır. “-miş” biçimbirimi ile kullanılır. Fakat çeşitli anlamlara sahip olup bu durum örneklerde gösterilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde duyulan geçmiş zaman kipi şu şekilde geçmiştir:

Örnekler

-“Alan şabah türmişsin

Ağ ormana girmişsin

Ağ kavağın budağından yırğayuban kiçmişsin

Can bacuğın egmişsin

Oğcuğazın kurmuşsin

Adın gerdek komuşsin

Şağda oturan sağ bigler

Şol kolda oturan şol bigler.” (Ergin, 2021: 144).

-“Aydur:

A big baba

Deveçe büyümişsin köşekçe`akluñ yok

Depeçe büyümişsin tırıça beynüñ yok.” (Ergin, 2021: 156).

-“Men bu yirden gideli delü olmuş

Delim ağça qarlar yağmış dize yetmiş

Han Kızınıñ ivinde kul halayık dükenmiş

Maşraba almış şuya varmış

Bileginden on parmağın şovuk almış

Kızıl altun getirüñ han kızına tırnak yonuñ

Ayıbluça han kızını ere varmak`ayıb olur didi.” (Ergin, 2021: 148).

-“Kañlı Koca oğlı Kan Turalı nitmiş diyeler

Kara buğa geldüğünde kılcatmamış

Kağan aşlan geldüğünde bilin bükmiş

Ƙara buğra geldüğinde ne kiçmiş diyeler.” (Ergin, 2021: 191-192).

✓ Yukarıdaki örneklerde kullanılan “-miş” eki, olayları başkasından anlatılmış, aktarılmış ve geçmişte olmuş hâli bulunduğunu tespit edilmiştir.

-“Meger hanum bir gün Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi. Dün içinde ürkdî köçdi. Ƙaçup gider-iken Aruz Ƙocanuñ oğlançuğı düşmiş. Bir aslan bulup götürmiş-beslemiş.” (Ergin, 2021: 206).

✓ Bu örnekte ise geçen fiileri; düşmüş, götürmüş ve beslemiş başka bir anlam taşımış, aniden ve farkına varma anlamı içermiştir. Farklı anlamları olması duyulan geçmiş zamanın özelliklerinden biridir.

-“Dede Ƙorçut aydur:

Ƙarşu yatan Ƙara tağun aşmağa gelmişem

Akındılı görklü şuyuñi kiçmege gelmişem

Giñ etegüne tar Ƙoltuğuna Ƙışılmağa gelmişem.” (Ergin, 2021:125).

✓ Geçen duyulan geçmiş zaman örneklerine bakıldığında; iki farklı şekil olumlu ve olumsuz olarak belirlenmiştir. “-miş” biçim birimi kullanarak anlatılmıştır. Hikâyeler geçmişte olduğu için bu kipi çok kullanıldığı tespit edilmiştir.

➤ Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipi konuşmacı bir olayın şahit olmasıdır. Genellikle “-DI” biçim birimi ile gerçekleştirilmiştir.

Örnekler

-“At başını yukarı tutdı, bir Ƙulağın Ƙaldurdı. Beyrege Ƙarşu geldi. Beyrek at göksin Ƙuçakladı, iki gözün öpdî. Şıçradı bindi, hişaruñ Ƙapusına geldi. Oğuz toğuz yoldaşın ışımarladı, görelümhanum niçe ışımarladı.” (Ergin, 2021: 136).

-“Otağun öninde irişi geldi geyiği siñirledi. Bağıdı görđi, bu otağ Banı Çiçek otağı-y-imiş ki Beyregün bişik kertme nişanlusı adağlusı-y-idi, Banı Çiçek otağdan bağar-idi.” (Ergin, 2021: 122).

-“Delü Ƙarçar işitdi Ƙarşu geldi, görevim didüğümü getürdiler-mi didi. Ayğırları görçek beğendi, develeri gördüğünde beğendi, Ƙoçları beğendi, köpekleri görçek Ƙaş Ƙaş güldi.” (Ergin, 2021: 128).

-“Ƙoñur atından yire indî. Ağup giden aru şudan abdest aldı. Ağ alını yire Ƙodı, namaz Ƙıladı. Ağladı, Ƙâdir Tañrıdan hâcet diledi, yüzün yire sürđi. Muğammede

şalavat getir^{di}, deve kibi kükre^{di}, arşlan kibi a^{ra}di, na`ar urup haykır^{di}, yapa Ya-luñuz kâfire at dep^{di}, kılıç ur^{di}.” (Ergin, 2021: 172).

-“Sulţanum Őan Ŧuralı

Őalkubanı yirüñden Ŧur^{ma}duñ-mı

Yilisi kara kazılık atuñ bin^{me}duñ-mı

Arđu Mili Ala Ŧađı

Avlayuban kuşlayuban aş^{ma}duñ-mı

Babañuñ ağ ban işiginde

Őaravaşlar inek şağar gör^{me}duñ-mı.”(Ergin, 2021: 189).

-“Bu kez Beyrek kızuñ ince biline gir^{di}, bağdadı arşası üzerine yire ur^{di}.” (Ergin, 2021: 123).

✓ Belirlenen örneklerde fiiller bitmişlik işlevi göstermektedir. Olaylara şahit olduğu için anlatırken “-DI” görülen geçmiş zamanın ekinin hem olumlu hâli hem de olumsuz hâli kullanılmıştır.

➤ Geniş Zaman Kipi

“-Ar” ve “-Ir” biçimbirimleri ile gerçekleştirilmiştir. Genel kullanımda süreklilik, alışkanlık anlamı içermiştir.

Örnekler:

-“Hey ana` arabi atlar olan yirde

Bir kulum ol^{ma}z-mı ol^{ur}

Őızıl develer olan yirde

Bir köşegi ol^{ma}z-mı ol^{ur}

Ağaça koyunlar olan yirde

Bir kuzıçağı ol^{ma}z-mı ol^{ur}

Sen şağ ol kadın ana babam şağ olsun

Bir menüm gibi oğul bulın^{ma}z-mı ol^{ur}

didi.” (Ergin, 2021: 108).

-“Aķındılı görklü şular ķarısa ķara taşmaz

Ķayabanlar ķarısa torum virmez

Ķara ķoçlar ķarısa ķulum virmez

Er yigitler ķarısa oğlı toğmaz

Babañ ķarı anañ ķarı

Senden yigrek Ķādir bize oğul virmez

Virse dağı senüñ yirüñ tuta bilmez.” (Ergin, 2021: 172)

-“Alp erenler ķayurur mi olur

Şaru tonlu Selcen Ķatun köşkten baķar

Kime baķsa` işķ-ile oda yaķar

Ķan Turalı şaru tonlu ķız` işķına bir hū didi.” (Ergin, 2021: 189).

-“Hey yigidüm big yigidüm

Ķayabanlar torumından döner-mi olur

Ķara ķoçda ķazılık atlar

Ķulunçuđın deper-mi olur

Ağayılda ağça ķoyun

Ķuzıçađın süser-mi olur

Alp yigitler big yigitler

Görklüsine ķıyar-mı olur

Yigidüm big yigidüm

Bu yađınuñ bir uçı maña bir uçı saña.” (Ergin, 2021: 196).

-“Dirse Ķanuñ nökerleri aydur: Biz senüñ ođluñı niçe getürelüm, senüñ oğlun bizüm sözüümüz almaz, bizüm sözüümüz-ile gelmez, ķalkubanı yirüñden örü turgıl, yigitlerün oğşağıl / boyuña alđıl, ođluña uğrağıl, yanuña alup ava ķıkđıl, kuş uçurup av avlayup ođlñı oğlayup öldüre görgil, eger böyle öldürmez-iseñ bir dürlü dağı öldürimezsın bellü bilgil didiler.” (Ergin, 2021: 84).

✓ Yukardaki tespit edilmiş olan geniş zaman kipinin örnkeleri Dede Korkut Hikâyeleri'nde “-Ar” ve “-Ir” olumlu, “-mAz” ise olumsuz şeklinde bulunmuştur. Cümlelerde alışkanlık ve devamlılık anlamı anlatılmıştır.

❖ Dede Korkut Hikâyeleri'nde Tasarlama Kipleri

Başka bir kip olarak tasarlama kipidir. Bu kip ise; şart, istek, gereklilik ve emir kipi içermektedir. Her biri farklı kullanıma ve farklı anlama sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu şekilde belirlenmiştir:

➤ Şart Kipi

Araştırmalara göre şart kipi “-sA” biçimbirim ile kurulur. Bazı durumlarda iki cümleden oluştuğu görülmüştür. Sebep cümlesi ve netice cümlesidir. Bazı durumlarda ise dilek anlamında bulunduğu söylenmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde iki anlam tespit edilmiştir.

Örnekler:

-“Eger senüñ atun menüm atımı kiçer-ise onuñ atını dañı kiçersin, hem senüñ ile oñ atalum, meni kiçer-iseñ anı dañı kiçersin ve hem senüñ ile göreşelüm, meni başar-iseñ anı dañı başarsın didi.” (Ergin, 2021: 123).

✓ Örnek “eger” sözcüğü ile başlamıştır, bu durumda şart kipi “-sA” cümlesi ve netice cümlesinden oluşmuş olur. İkinci cümlede ise geçen “kiçer-ise” kelimesineticesinde “kiçersin” olarak cevap verildiğini görülmüştür.

-“Kimüñ ki oğlı kıızı yok ıra otağa konduruñ, ıra kiçe altına döşeñ, ıra koyun yañnısından öñine getirüñ, yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsündimiş-idi.” (Ergin, 2021: 78).

✓ Bu örnekte ise bir önceki geçen örneğin aynı durumu anlatmıştır. “Yir-ise” cümlesinde ikinci cümlede ise neticesini “yisün” olarak verildiği sunuca ulaşılmıştır.

-“Bayındır Han destur virdi. Nireye diler-iseñ var didi.” (Ergin, 2021: 199).

-“ Atam adın şorar olsañ kaba ağaç

Anam adın dir-iseñ kağan aşlan

Menüm adum şorar-iseñ Aruz oğlı Basatdur.” (Ergin, 2021: 214).

✓ Örneklerde “Diler-isen”, “şorar-isen” kelimesinde dilek anlamı anlatılmıştır. “-sA” eki kullanarak dilek anlatımı gösterildiğini tespit edilmiştir.

-“Boyu uzun bidevi atlar gider-ise menün gider
Senüñ-de içinde binidüñ var-ise yigit digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vereyim döngil girü
Ağayıldan tümen koyun gider-ise menüm gider
Senüñ-de içinde şişligüñ var-ise digil maña
Şavaşmadın urışmadın alı vereyim döngil girü.” (Ergin, 2021: 92).

-“Kara kıyma gözlerüñ çöngelmese-y-idi
Ağam Beyrek diye-y-idüm ozan saña
Yüzüñi kara saç ötmese-y-idi
Ağam Beyrek diye-y-idüm ozan saña
Kunt kunt bileklerüñ şolmasa-y-idi
Ağam Beyrek diye-y-idüm ozan saña.” (Ergin, 2021: 141).

Şart kipi her zaman “-sA” biçimbirim ile yapılmıştır. Olumsuzu ise “-mA” ile yapılmıştır ve eylemin hiç olmaması istendiği anlamı anlatılmıştır. İlk cümle şart cümlesi, ikinci cümle ise sonuç cümlesidir. Dede Korkut Hikâyelerinde özellikle bu biçimbirimi bu şekilde “-IsAn” olarak karşımıza çıkmıştır.

➤ İstek Kipi

İstek kipi ise bir olayın gerçekleşmesi istendiği için kullanılır. Genellikle “-A” eki sadece 1. tekil şahıs ve 1. çoğluk şahıs ile yapılır.

Örnekler:

-“Ürüm añañ bigler sözüñ diñleñ bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura / bilümüz kırıldı, yorıyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, şığın geyik yıka-lum, kayıdalum otağumuza düşselüm, yiyelüm içelüm hoş kiçelüm.” (Ergin, 2021: 95).

-“Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacum yok.” (Ergin, 2021: 116).

- “Kāfirüñ üzerine gürleyeyim

Ağ yıldırım olup şakıyayım

Kāfiri kāmış kibi od oluban yandurayım

Ṭoḡuzımı bir yirine şaydurayım

Urışmadan dögişmeden `alemi ṭoldurayım

Yaradan Allahdan meded.” (Ergin, 2021: 172).

-“Yidi gün ben Ḳazana möhlet virgil, yirde ise oğulu çışarayım, gökde ise indü-
reyim, bulur-isem buldum, bulmaz-isem Tañrı viridi.” (Ergin, 2021: 167).

-“Ađzuñ içün öleyim oğul

Dilüñ içün öleyim oğul

Ḳarřu yatan Ḳara řađuñ.” (Ergin, 2021: 227).

-“Ađzuñ içün öleyim oğul

Dilüñ içün ö Oğlu oğlu diyübeni buzlayayın-mi

Ḳaytabanda kıızıl deve bundan kiçdi

Ṭorumları bundan buzlayup bile kiçdi

Ṭorumçuđum aldurmışam buzlayayın-mi

Ḳara Ḳoçda kıızılık at bundan kiçdi

Kulunçuğum aldurmışam kişneyeyin-mi

Ağayıl da ağça Ḳoyun bundan kiçdi

Ḳuzuçađı mañrıřup bile kiçdi

Ḳuzıçađum aldurmışam mañrıyayın-mi

Oğlu oğlu diyü buzlayayın-mi didi.” (Ergin, 2021: 166).

✓ Yukarıda tespit edilmiş olan istek kipinin örnekleri 1. tekil şahıs ve 1. çoğuluk şahıs ile gerçekteşirdiği görülmüştür. Son örnekte ise istek kipinde 1. tekil şahıs ile kullanıldığında “-AyIn” eki gelmiştir.

➤ **Gereklilik Kipi**

Olması gereken bir eylemi anlatır. Genellikle gerekli kelimesi, -mAIİ eki ile kullanılır. Zorunluluk anlatır.

Örnekler:

-“Oğul dan dansuñ bu gün oğuzda ne gördüñ? Aydur: Ne göreyim, oğlı olan ivermiş, kıızı olan köçürmiş. Babası aydur: Oğul ya seni ivermeh-mi gerek? Beli pes ağ saçallu` aziz baba ivermeh gerek didi. ” (Ergin, 2021: 124).

-“Beyrek aydur: Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol tur-mah gerek, men kara çoç atuma binmedinol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunuñ gibi kız alı vir baba maña didi.” (Ergin, 2021: 124).

-“Kıan Turalı aydur: Baba bu sözi sen maña dimemek gerek-idüñ, çünkü didüñ elbetde varsam gerek, başuma kıhınç yüzüme tohınç olmasun, kadun ana big baba esen kıaluñ didi.” (Ergin, 2021: 186).

-“Tekür aydur: Ya niçe eylemek gerek, varuñ ol tutsak yigidi çıkaruñ getürüñ, depegen köpini süsegen yırtar, at virüñ toñ virüñ didi.” (Ergin, 2021: 230).

✓ Dede Korkut Hikâyeleri’nde gereklilik kipi “gerek” kelimesiyle anlatılmıştır. Tüm örnekler zorunluluk anlamını ifade etmektedir.

➤ **Emir Kipi**

Genel olarak emir kipi, 1. tekil şahıs ve 1. çoğluk şahıs dışında diğer şahıslar ile kullanılır.

Örnekler:

-“Yöm vireyim kıanum: Yırlü kara tağıñ yıkılmasun, kölge /lüçe kıaba ağacıñ kesilmesün, kıamın aқан görklü şuyuñ kıurlmasun, kıanatlaruñ uçı kıırıllmasun, Kıadır seni nâmerde muhtac itmesün, çapar-iken ağ boz atuñ büdrimmesün, çalışanda kıara polat öz kıılıcıñ gedilmesün, Allah viren ümizüñ üzilmesün, ahır soñı aru imandan ayırlmasun, ağ alnuñda biş kelime du`a kılduқ kıabul olsun, yığışdursun dürişdürsün günahuñuzı adı görklü Muhammede bağışlasun kıanum hey!” (Ergin, 2021: 176-177).

-“Çalma ozan ayıtma ozan.” (Ergin, 2021: 142).

-“Bir ay baksun

Bir ayda varmaz-isem iki ay baksun

İki ayda varmaz-isem üç ay baksun

Üç ayda varmaz-isem öldüğümü ol vaқt bilsün

Ayıgır atum boğazlayup aşum virsün

Yad kıızı Һalaluma destur virşün
Baña tutan gerdege ayruk girsün
Anam menüm için gök geyüp kara şarınsun
Kılın Oğuz ilinde yasum tutsun
Menüm başum senün yoluñ kurban olsun
Girü dön baba.” (Ergin, 2021: 170).

-“Kazan Big aydur: Gel muraduña yetiş.” (Ergin, 2021: 151-152).

-“Kādir seni nāmerde muhtac itmesün, Allah viren ümizün üzilmesün, ağ alnuñda biş kelime du`ā kılduk kabul olsun, āmin diyenler dīzār görsün, yığışdursun dürişdürşün günahuñuzı adı görklü Muhammed Muştafaya bağışlasun hanum hey.” (Ergin, 2021: 198).

-“Aydur:

Ğafil olma kara başuñ kıldur yigit
Ala kıyma görklü gözün açgıl yigit.” (Ergin, 2021:194).

-“Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kusun, bilesinçe alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı viresün didiler.” (Ergin, 2021: 82).

✓ Örneklerde emir kipinin anlamı ve kullanımının farklı olduğu belirlenmiştir. Olmaması istenen eylemlerde olumsuz biçimi kullanılmıştır. Olması istenen eylemler için ise olumlu kullanılmıştır.

❖ Dede Korkut Hikâyeleri’nde Birleşik Dil Bilgisel Zaman İşaretleyicileri

Dil bilgisi çalışmaları sadece basit çemimlenmiş fiiller ile mahsus kalmayıp birleşik eylemleri de rastlanması mümkündür. Bu fiiller “-(y)-DI, -(y)-mİş ve -(y)-sA” ekleri ile oluşur. Birleşik fiiller, bildirme kipleri olan görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanın hikâyesi, rivayeti ve şartı olmak üzere işlenir.

❖ Dede Korkut Hikâyeleri’nde Hikâye Çekimi

Birleşik kipli fiillerin hikâyesi geçmiş zamanda bir eylemin oluşunu anlatmak için kullanılır. Çekimli bir fiile Bir “-DI/-DU” geçmiş zaman kipi ekleyerek oluşur. Özellikle Dede Korkut Hikâyeleri’nde sadece iki tane kip kullanılmıştır.

➤ Geniş Zamanın Hikâyesi

Geniş zamanın hikâyesi, geçmişte her zaman gerçekleşen bir oluştan söz edilir. Geniş zaman eki ve görülen geçmiş zaman eki ile beraber ortaya koyulur.

Örnekler:

-“Kız aydur: Niçün sahtsın hanum yigit? Geldüğümçe seni şin görür-idim, güler-idüñ oynar-idüñ, şimdi nolduñ didi.” (Ergin, 2021: 135).

-“Bir yazın bir güzin buğa-y-ile buğrayı savaştururlar-idi, Bayındır Han kalın Oğuz bigleri-y-ile tamaşaya bakar-idi, teferrüç ider-idi.” (Ergin, 2021: 81).

-“Kapak kaldurdi, Kazanuñ yüzine toğrı bakdı, sağ-ilen şolına göz gezdüirdi, oğlançuğını Uruzı görmedi.” (Ergin, 2021: 163).

-“Çırğap çırğap çadır otak bağışlar-idi, kaçar kaçar develer bağışlar-idi. Oğlı Uruz karşusunda yay söykenüp turur-idi.” (Ergin, 2021: 154).

-“Kalkubanı yirümden turur idüm

Yilisi kara kazılık atuma biner-idüm

Babamuñ ağ ban ivinden çıkar-idüm

Arku Bili Ala Tağı avlar-idüm

Ala geyik şıgın geyik kovar idüm

Tartanda bir oğ-ile nemler-idüm

Demrensüz oğ-ile yigit seni şınar-idüm

Öldürmege yigidüm men seni kıyar-midüm.” (Ergin, 2021: 198).

Yukarıda geçen örnekleri geçmişten geleceğe anlatır. Dede Korkut Hikâyele-ri’nde geniş zamanın hikâyesine çok rastlanmıştır. Bundan hareketle fiillerin çekimlendiği zamana bakıldığında Oğuz zamanlarında geçtiği ve olduğu tespit edilmiştir.

➤ Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Bu zaman -miş kip eki + i- ek-fiili + -DI hikâye eki + şahıs eki birleşmesinden oluşur. Geçmişten duyulmuş bir olayın hikâyesini anlatmak amacıyla kullanılır.

Örnekler:

-“Kara yirũn üzerine otaħların tikdũr*miş-idi*. Biñ yirde ipek ħalıçası dõřen*miş-idi*. Ala şayvan gõk yüzine ařan*miş-idi*. Tõksan tümen genç oğuz řõħbetine diril*miş-idi*. Ağzı büyük ħumralar ortalığa şalın*miş-idi*. Tõkuz yirde badyalar ħurıl*miş-idi*. Altun ayak řurāhiler dizil*miş-idi*.” (Ergin, 2021: 154).

-“Bir gün Ķam Ķan / oğlı Ķan Bayındır yirinden tũr*miş-idi*. řāmĩ günlügi yir yüzine dikdũr*miş-idi*.” (Ergin, 2021: 77).

-“Ayıtdılar: İmdi incinme ħanum evvel anuñ elin õpdũğümüze, eger senũn oğluñ olmasa-y-idi bizũm malumuz Gürcistanda git*miş-idi*, hepümüz tũtsak ol*miş-idi* didiler.” (Ergin, 2021: 120).

-“Kara yirũn üzerine ağ ban ivin dik*miş-idi*. Ala şayvan gõk yüzine ařan*miş-idi*. Biñ yirde ipek ħalıçası dõřen*miş-idi*. İç Oğuz Taş Oğuz bigleri řõħbete diril*miş-idi*. Yime içme idi.” (Ergin, 2021: 199).

-“Tekür taħt üzerinde otur*miş-idi*. Yüz kāfir için geyin*miş-idi*. Yidi ħat meydanı tũlandı geldi. Meger ħız meydanda bir kõřk yapdur*muş-idi*. Cemi` yanında olan ħızlar al giymişler-*idi*, kendũ şaru geymiş-*idi*, yuħarudan tamaşa ider-*idi*.” (Ergin, 2021: 188).

Dede Korkut Hikāyeleri’nde en çok kullanılan zaman, duyulan geçmiş zamanın hikāyesidir. Çünkü hikāyeler eski zamanlarda yaşandığı için olayları başkalarından anlatılıp yazılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde duyulan geçmiş zaman biçimbirimi fiilden ayrı yazılmıştır. Tüm örneklerde fiil+ -mİş + idi olarak görülmüştür.

❖ Dede Korkut Hikāyeleri’nde Rivayeti Çekimi

Dede Korkut Hikāyeleri incelenirken birleşik kipli fiillerin rivayeti hiç rastlanmamıştır.

❖ Dede Korkut Hikāyeleri’nde Birleşik Kipli Fiillerin Şartı

Dede Korkut Hikāyeleri’nde birleşik kipli fiillerin şartı örnekleri hiç görünmemiştir.

Dede Korkut Hikāyeleri’nde ek hâlindeki zaman işaretyecileri açısından incelenirken bildirme kiplerinde geçen duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kullanımları görülmüştür, fakat şimdiki zaman ve gelecek zamana hiç rastlanmamıştır. O dönemde şimdiki zaman geniş zamanla karşılanırdı. Tasarlama kipleri ise şart kipi, gereklilik kipi, emir kipi ve istek kipi kullanımlara hikāyelerde rastanmıştır. Birleşik zamanlı kipler özellikle ençok; duyulan geçmiş zamanın

hikâyesi, görülen geçmiş zamanın hikâyesi ve geniş zamanın hikâyesinin yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer birleşik zamanlı kipler ise rivayet ve şarttır, bunlar Dede Korkut Hikâyeleri’nde tespit edilmemiştir.

3.1.2. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Zaman İşaretleyicisi Olarak Fiilimsiler

Türkçede kelime köklerinin sonuna ek getirildiği zamanda yeni bir kelime ortaya çıkar. Dilbilgisi ve dilbilim çalışmalarına göre bazı fiilimsiler zaman anlamı içerir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde zaman işaretleyicisi olarak fiilimsiler bu şekilde sınıflandırılmıştır:

➤ Eylem + alı / eli

Bu biçimbirimi cümlede kullanıldığı zamanda eyleme süreklilik anlamı kazandırır. Aynı zamanda “o zamandan beri” anlamına gelir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde çok rastlanan bir biçim değildir.

Örnekler:

-“Çalma ozan ayıtma ozan

Karaluça men kızuñ nesine gerek ozan

Karşu yatan kara tağı sorar olsañ

Ağam Beyregüñ yaylası-y-idi

Ağam Beyrek *gideli* yaylarum yok

Şovuk şovuk sularını sorar olsañ

Ağam Beyregüñ içidi-y-idi.” (Ergin, 2021: 139).

-“Aru köñülde pas olsa şarab açar, sen *gideli* hanum arçurı yatan ala tağlaruñ avlanmamışdur.” (Ergin, 2021: 218).

✓ Örnekte *gideli* kelimesi “gittiğinden beri” anlamı vermiştir.

➤ Eylem+ DIKÇA

Genel olarak eylemin hareket süresi ‘-dığı sürece’ anlamı ile kullanılır. Bu biçimbirimi eyleme devamlılık, süreklilik anlamı katar. Dede Korkut Hikâyeleri’nde şu şekilde geçmiştir.

Örnekler:

-“Şalkum Şalkum tañ yilleri esdüginde

Şakallu bozaç turgay sayradukda

Şakallı uzun tat eri bañladukda

Bidevi atlar issini görüp oğradukda

Aklı qaralu seçilen çağda

Göksi gözel kaba tağlara gün değende.” (Ergin, 2021: 78).

-“Kalkubanı Selcen Hatun turduğunda

Yilisi kara kızılık atañ bindüğünde

Babamuñ ağ ban işigine düşdüğünde

Oğuzuñ ala gözlü kızını gelini boyladukda

Her kişi sözün söyledükde

Sen orada turasın öginesin.” (Ergin, 2021: 196).

➤ **Eylem + DIktA/ -DUktA (<DIk+tA), -DIğIndA (<-DIk+I+n+dA)**

“-DIk/-DUk” eki zarf-fiili gösterir. Bu biçimbirim, iyelik ekleri alabilecek bir ektir.

Örnekler:

-“Şalkum Şalkum tañ yilleri esdüginde

Şakallu bozaç turgay sayradukda

Şakallı uzun tat eri bañladukda

Bidevi atlar issini görüp oğradukda

Aklı qaralu seçilen çağda

Göksi gözel kaba tağlara gün değende.” (Ergin, 2021: 78).

-“Delü Qarçar işitdi qarşu geldi, göreyim didüğümü getürdiler-mi didi. Ayğırlarını göricek beğendi, develeri gördüğünde beğendi, çoçları beğendi, köpekleri göricek kaş kaş güldi.” (Ergin, 2021: 128).

-“Qazan aydur:

Qaranqu aħşam olanda günü toğan

Kar ile yağmur yağanda er gibi turan
Kara koç atlar gördüğünde kişneşdüren
Kızıl deve gördüğünde buzlaşduran
Ağça koyun gördüğünde kıyruk çarpup kımçılayan
Arkasını urup berk ağluñ ardin söken.” (Ergin, 2021: 101).

-“Mere ozan

Karşu kara tağdan aşup geldüğünde kiçdüğünde
Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñ-mı
Taşkun taşkun şuları aşup geldüğünde kiçdüğünde
Beyrek adlu bir yigide bulışmadıñ-mı
Ağır adlu şehirlerden geldüğünde kiçdüğünde
Beyrek adlu bir yigide bulışmadıñ-mı
Mere ozan gördüñ-ise digil maña
Kara başum kurban olsun ozan saña.” (Ergin, 2021: 140).

-“Kalkubanı Selcen Hatun turduğunda

Yilisi kara kızılık atuñ bindüğünde
Babamuñ ağ ban işigine düşdüğünde
Oğuzuñ ala gözlü kıızı gelini boyladukda.”(Ergin, 2021: 196).

✓ Dede Korkut Hikâyeleri’nde fiilimsiler olarak en çok kullanılan biçim olduğu tespit edilmiştir. Fiilin olduğu zamanı göstermiştir. Aynı zamanda iyelik ekleri almış olduğu görülmüştür.

➤ Eylem + -(y)Ip / -(y) Up

İki fiilin gerçekleşmesi için biri, önce ya da aynı zamanda gerçekleştiği gösteren bir biçimbirimidir. Bazı durumlarda eş veya zıt anlamlı olan fiiller için kullanması uygundur.

Örnekler:

-“Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin konuqlar-idi.” (Ergin, 2021: 77).

-“Bazirganlar yarağ gördiler. Gice gündüzdimevüp yorıldılar.” (Ergin, 2021: 133).

-“Uruz babasınıñ sözün şımadı, kayıdup girü döndi. Yirden yüce tağlar başına yoldaşların alup çıkdı Ol zamanda oğul ata sözün iki eylemez-idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler-idi.” (Ergin, 2021: 160).

-“Deli Dumrul kırk yigit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan`Azrā`il çıka geldi.” (Ergin, 2021: 178).

-“Kıp kayalar başında yuva tutan

Kādir ulu Tañrıya yakın uçan

Mancılığı ağır taşdan gızıldayup katı inen

Arı gölüñ ördügin şakıyup alan

Kaba üyge dip yorır-ikenartup üzen

Karınçuğı aç olsa kalkup uçan.” (Ergin, 2021: 192).

-“Dirse Hanuñ nökerleri aydur: Biz senüñ ođluñı niçe getürelüm, senüñ oğlun bizüm sözümüz almaz, bizüm sözümüz-ile gelmez, kalkubanı yirüñden örü turgıl, yigitlerün oğşağıl / boyuña alđıl, ođluña uğrağıl, yanuña alup ava çıkđıl, kuş uçurup av avlayup ođlñı oğlayup öldüre görgil, eger böyle öldürmez-iseñ bir dürlü dağı öldürimezsın bellü bilgil didiler.” (Ergin, 2021: 84).

✓ Dede Korkut Hikāyeleri’nde tekrarlama bulunan eylemlerde –Ip/-Up biçim-birimi kullanılmıştır. Örneklerde sürekli olması durumunda olan fiiler kullanılmıştır. Bu hâlde hikāyelerde olayları anlatırken bir olaydan başka olaya geçmek için bu ekin kullanıldığı görülmüştür.

➤ **Eylem + -iken / -ken, (y) ken < er-ür-ken**

Bu biçimbirimi genellikle aynı zamanda gerçekleşen fiiller için kullanılır.

Örnekler

-“Gice yatur-iken Karaçuk Çoban kara kayđulu vākı` a gördi. (Ergin, 2021: 97).

-“Mere çoban karnuñ açık-mamış-*iken* gözüñ kararmamış-*iken* bu ağacı koparı gör, yoğsa seni bunda kırtlar kuşlar yir didi.” (Ergin, 2021: 105).

-“Yarınki gün men ölem oğlu kıala, bundan yigregi yoğ dur ki gözüm görür-*iken* oğul gel seni ivereyim didi.” (Ergin, 2021: 185).

-“Meger hanum bir gün Oğuz oturur-*iken* üstine yağı geldi.” (Ergin, 2021: 206).

-“Günlerde bir gün Yigenek oturup bigler ile şöhet ider-*iken* Kıara Göne oğlı Budağ-ile uz düşmedi.” (Ergin, 2021: 200).

✓ Yukarda belirlenmiş olan örneklerde hikâyelerde “i-ken” kullanıldığı tespit edilmiştir. Zaman anlamı bakımından cümledeki bulunan eylemlerin hareketi aynı anda gerçekleştiği bilgilendirilmiştir. Buna eş zamanlı eylemleri denir.

➤ **-{IncAyA} + kadar / eylem + -{AnA} + kadar/eylem + -{IncAyA} + dek / eylem + -{AnA} + dek**

Dek ve *kadar* edatların içeren cümlelerde zaman anlamı vardır.

Örnekler:

-“Atduğı taş yire düşmez-idi, yire dağı düşse toz gibi şavırılır-idi, ocak gibi obrılır-idi, *üç yıla dak* taşı düşdüğü yirüñ otı bitmez-idi.” (Ergin, 2021: 110).

Örnekte bulunan zaman ulamı anlatan fiilimsiler aynı zamanda edat öbeği işlevindedir.

-“Ayıtdılar ki bak *bağşimdiye degin* Kıazanuñ ivin bile yağma ider-idük.” (Ergin, 2021: 244).

✓ Dede korkut Hikâyeleri’nde edat grubu olarak geçmiştir. Örneklerde zaman anlamı taşımaktadır; bu türden fiilimsiler hikâyelerde çok kullanılmamıştır.

➤ **Eylem + IncA / UncA**

“-IncA” biçimbirimi bir olayın belli bir süre içinde gerçekleştiği ifade eder. Dolayısıyla eylemler arasında öncelik ve ya sonralık bağlantısı bulunmamaktadır.

Örnekler.

-“Paralanup kazılık atumdan *inmeyinçe*

Yiñüm-ile alça kanum *silmeyinçe*

Ƙol bud olup yir üstine düşmevinçe

Yaluñuz oğul yollarından dönmeyeyim.” (Ergin, 2021: 87).

-“Ya varam ya varmayam

Ya gelem ya gelmeyem

Yine görinçe big baba hatun ana esen kaluñ.” (Ergin, 2021: 187).

-“Ƙara polat öz Ƙılıcum tartmayınça

Ƙafalu börklü başuñ kesmeyinçe

Alça Ƙanuñ yir yüzine tökmeyinçe

Ƙardaşum Ƙıyanuñ Ƙanın almayınça.” (Ergin, 2021: 214).

-“Oğlan aydur: Meni yolundan ayırmañ, ağam tutılan Ƙal`aya varmayınça, ağamuñ ölüsin dirisin bilmeyinçe, öldi-y-ise Ƙanın almayınça Ƙalın Oğuz iline gelmegüm yoğ didi.” (Ergin, 2021: 229).

✓ Örneklere temel eylemin gerçekleşmesi için bir önceki eylemin gerçekleşmesi gerektiği tespit edilmiştir. Cümlelerde öncelik ve sonralık ilişkisi görülmüştür.

✓ Dede Korkut Hikâyeleri zaman işaretleyicisi olarak fiilimsilerdir, bu açıdan değerlendirme yapılmıştır, Dede Korkut Hikâyeleri'n metni Eski Anadolu Türkçesi ile yazıldığı için eklerin ve biçimbirimlerin şekli farklı gösterilmiştir. Ayrıca hikâyelerde bütün fiilimsiler kullanılmamıştır. “-Up/-Ip” eki, “-IncA” eki, “-DIğIndA” eki ve “-DİkçA” eki sıklıkla rastlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye Türkçesinde birçok fiilimsi vardır, fakat eski metinlerde sonradan geliştirilmiş olan ekler ve kullanımlar hiç görülmemiştir. Bundan Dede Korkut Hikâyeleri'nde fiilimsiler kullanımı da bulunmuştur.

3.1.3. Sözcük ve Sözcük Öbeği Biçimindeki Zaman İşaretleyicileri

Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri'nde tespit edilen zaman belirteçleri ve cümledeki üstendiği görevleri belirlenmiştir. Hikâyelerde sözcük olarak ve sözcük öbeği olarak zaman ulamı anlatılmıştır. Zaman anlamı içeren belirteçleri göstermek için bu iki başlık altına ele alınmıştır:

➤ Sözcük Biçimindeki Zaman İşaretleyicileri

Metin içerisinde zaman anlatan sözcükler zaman zarfı denir. Bu zarflar vasıfları açıklar ve tanımlar. Buradan Dede Korkut Hikâyeleri'nden örnekler verilerek üstendikleri işlev açıklanmıştır.

Örnekler:

-“Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün ben geydüm yarın nayibüm geysün, kırk günedegin sıra vardı geyüñüz, andan soñra bir dervişe virelüm didi.” (Ergin, 2021: 129).

-“Oğuz zamanında bir yigit ki ivlense oğ atar-idi, oğı ne yirde düşse anda gerdek diker-idi.” (Ergin, 2021: 129).

-“Meger ol gün kâfirlerüñ ağır günleri-y-idi. Her biri yimekte içmekte idi.” (Ergin, 2021: 133).

-“Adağlusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi, Beyrek giydi.” (Ergin, 2021: 129).

-“Tañrınıñ buyuruğı-y-ile Peyğamberüñ kavli-y-ile aydan aru günden görklü kız kardaşuñ Banu Çiçeği Bamsı Beyrege dilemege gelmişem didi.” (Ergin, 2021: 126).

-“Kışda yazda karı buzı erinmeyen Kazılık Tağma geldi çıkdı.” (Ergin, 2021: 88).

-“Bugün yarın kanda ise gelür, korkma kayurma, big serhoşdur cavab viremez didiler.” (Ergin, 2021: 88).

-“Kazan bigün ivi üzerine şehid oldı. Kazanuñ bu işlerden haberi yok.” (Ergin, 2021: 97).

-“Çakmakluça çobanları dün-ile yügürden.” (Ergin, 2021: 102).

-“Aydur:

Karanku ahşam olanda vaf vaf üren

Acı ayran tökilende çap çap içen

Gice gelen hırsuzları korkudan

Korkuduban şamatası-y-ile ürküden

Ordumuñ haberin bilür-misin digil baña

Kara başum sağlığında eyülikler idem köpek saña didi.” (Ergin, 2021: 102).

-“Aydur:

Mere Şökli Melik

Saňa kölje olsun

Ağır hazine bol akçam getirüp-durursın

Saňa harçlık olsun.” (Ergin, 2021: 110).

- “Aydur: Bunda minnet-ile almakdan ise anda babam yanında minnetsüz almak yigdür didi.” (Ergin, 2021: 120).

- “Dün uyhusında kâfir otağa koyıldı.” (Ergin, 2021: 130).

- “Kamçı-y-ile işaret kılup: Odaya düşüñ, ne yirde iner çarışur toz var-ise ve ne yirde karğa kızgun oynar-ise anda isteyelüm didi.” (Ergin, 2021: 195).

-“Ben bugün koñur ata kaçırım, üç günlük yolu bir günde aluram, öyle olmadın yurdum üstine varuram, eger sağdur esen dür ahşam olmadın gine ben saňa gelürem, ordum sağ esen degül ise başuñuza çara idüñ, men dahı gitdüm didi. Koñur atın mahmuzlardı.” (Ergin, 2021: 100).

✓ Dede korkut Hikâyeleri’ni incelendiğinde yoğun bir şekilde zaman gösteren sözcükler kullanıldığı tespit edilmiştir. mıştır.

➤ Sözcük Öbeği Biçimindeki Zaman İşaretleyicileri

Sözcük öbeği biçiminde; isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil tamlaması, zarf-fiil tamlaması ve edat grubu olarak zaman anlamı içerdiği görülür.

Örnekler:

-“Aklı kararlı seçilen çağda

Göksi güzel kaba taşlara gün değende.” (Ergin, 2021: 78).

-“Oğuz zamanında bir yigit ki ivlense oğ atar-idi, oğı ne yirde düşse anda gerdek diker-idi.” (Ergin, 2021: 129).

-“Oğuz zamanında Kañlı Koca dirler-idi bir gürbüz er var-idi.” (Ergin, 2021: 184).

-“Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün ben geydüm yarın nayibüm geysün, kırk günedegin sıra vardı geyüñüz, andan soñra bir dervişe virelüm didi.” (Ergin, 2021: 129).

-“Pay Pürenüñ oğı biş yaşına girdi, biş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on biş yaşına girdi.” (Ergin, 2021: 118).

- “Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum saña virmeye-
ler diyü soñumı añdum ağladum oğul didi.” (s. 156).

- “Bazirganlar aydur:

Şağ-mısın esen misin canum Bamsı

On altı yuluñ hasreti hanum Bamsı.” (Ergin, 2021: 134).

✓ Bu örneklerde ise sözcük öbeği biçimindeki zaman işaretleyicileri sıfat tam-
laması olarak geçmiştir.

-“Yanuñdağı gök poladuñı maña virgil yigit

Bu gününde umudolğıl maña

Ƙala ölkevireyin saña.” (Ergin, 2021: 173).

- “Bir gün Ƙam Ğan / oğlı Ğan Bayındır yirinden tırmuş-idi. Şamī günlügi yir
yüzine dikdürmiş-idi.” (Ergin, 2021: 77).

-“Ğanlar hanı Ğan Bayındır yilda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin Ƙonuğlar-
idi.” (Ergin, 2021: 77).

-“Beyrek aydur: Niçe saht olmayayım? On altı yıldır kim babañuñ tıtsaƘıyam,
ataya anaya Ƙavuma Ƙardaşa hasratem, ve hem bir Ƙara gözlü yavuğlum var-idi.”
(Ergin, 2021: 135).

-“Bazirganlar yarağ gördiler. Gice gündüz dimeyüp yorıdılar.” (Ergin, 2021:
133).

-“Delü Dumruluñ atasıñuñ anasıñuñ canın al, ol iki Ƙalala yüz kırğ yıl `ömür
virdüm didi.” (Ergin, 2021: 184).

-“Anası aydur:

Oğul oğul ay oğul

Ƙoğuz ay tar Ƙarnumda götürdüğüm oğul

On ay diyende dünya yüzine getürdüğüm oğul

Ƙolap Ƙolap ağ südümi emzürdüğüm oğul.” (Engin, 2021: 182).

-“Ben bugün Ƙoñur ata ƘaƘıram, üç günlük yolu bir günde aluram, öyle olmadın
yurdum üstine varuram, eger sağdur esen dür ağşam olmadıñine ben saña gelürem,

ordum sağ esen degül ise başuñuza çara idüñ, men dahı gitdüm didi. Koñur atın mahmuzlardı.” (Ergin, 2021: 100).

- “*Bir gün* ola düşem ölem yirümden yurdumda kimse qalmaya didi.” (Ergin, 2021: 116).

-“Yarınki gün men ölem oğlum qala, bundan yigregi yoğ dur ki gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim didi.” (Ergin, 2021: 185).

✓ Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri’nden tespit edilen, zaman belirteçleri ve zarfları olup işlevlerine göre dörde bölünmesi uygun görülmüştür. Hikâyelerde çok sayıda belirteç ve zarf kullanıldığı için anlam benzer olanları bir arada toplayıp aşağıdaki tablo içinde toplanmıştır:

Tablo 3.1. Belirteçler

Zaman odaklı belirteçler	Sıklık belirteçleri	Süreç belirteçleri	Tamamlamabelirteçleri
Ağşam	Hep	İki ay	Bir aña
Şabah	Her zaman	Üç ay	Soñ
Gice-gündüz	Her gün	Biş yaşından on yaşına	Ağır soñ
Bugün-yarın	Bir ay	Önce	
Vakit	Bir ayda	Üç yıla dak	
Üç kerre	Kırk gün kırk gice	Günden	
Şimdi		Aydan	
Evvel		Aydan	
Öteki gün		Günden	
Yıllar		Bir süri	
Günler			
Kışda			
Yazda			

✓ İstatistiksel bir çalışma olmadığı için belirteç sayısı ve kullanımın üzerinde durulmamıştır. Bu bölümde Dede Korkut Hikâyeleri’nde zaman işaretleyicileri tespit edilir anlamsal özellikleri ve cümlelere katkıları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bunun için mümkün olduğu sürece farklı zaman belirteçleri ve farklı zaman zarf-

ları ile örneklendirmeye çalışılmıştır. Ayrıca zaman belirteçleri ve zarfları değerlendirirken çeşitli görevleri olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan sıfat-fiil tamlaması, sıfat tamlaması, isim tamlaması ve edat grubudur.

3.2. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kılınış

Bir fiilde mevcut olan hareketin gerçekleşmesinde başlama farklı sınırlara sahiptir. Bu sınırları; fiillerde başlama, devamlılık veya bitişdir.

❖ Kılınış Türleri

Fiilden fiile gösterilen değişikliklerden dolayı üç gruba ayrılmıştır; son sınır vurgulayan fiiller, sınır vurgulamayan fiiller ve ön sınır vurgulayan fiiller olmak üzere Dede Korkut Hikâyeleri’nde şu şekilde geçmiştir:

➤ Son Sınır Vurgulayan Fiiller [SS]

Son sınır vurgulayan fiiller, fiilin bitiş sınırını vurgular. Dede Korkut Hikâyeleri’nde son sınır vurgulayan fiiller şu şeklide incelenmiştir.

Örnekler:

-“Bayındır Hanuñ yigitleri Dirse Hanı karşuladılar.” (Ergin, 2021: 78).

-“Şudan kiçdi, bu kez bir kurdun tuş oldu.” (Ergin, 2021: 101).

-“Kışda yazda karı buzı erinmeyen Kazılık Tağına geldi çıkdı.” (Ergin, 2021: 88).

-“Ben varıçak gelübeni karşuladılar kara otağa kondurdılar, kara kiçe altuma döşedileri kara koyun yahnisından önüme getürdiler.” (Ergin, 2021: 80).

-“Eger bu didüğüm nesneleri getirür-iseñüz hoş virdüm, amma getürmeyeçek olur-iseñ bu katla öldürmedüm ol vaktin öldürürin didi.” (Ergin, 2021: 127). (bitiş).

-“Kırk nefer kâfirler atlandılar, ardına düşdiler.” (Ergin, 2021: 137).

-“Yarar kocaların yanına cem` eyledi, yadığı yarağ-y-ile yola girdi. Çok tağlar dere depe kiçdi.” (Ergin, 2021: 199).

✓ Dede Korkut Hikâyeleri’nde son sınır vurgulayan fiiller; bitişini bildiren eylemler gerçekleşmiş durumunda bulunmuştur ve sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

➤ Sınır Vurgulamayan Fiiller [-SV]

Sınır vurgulamayan fiiller, bir fiilin ön ve son sınır belli olmamasıdır. Dede korkut Hikâyeleri'nde aşağıdaki örnekler ile açıklanmıştır.

Örnekler:

-“Bayındır Han benim ne eksikliğüm gördi, kılıcumdan-mı gördi, soframdan-mı gördi.” (Ergin, 2021: 78-79).

- “At ayağı külüg ozan dili çevük olur. Eyegülü ulalur kapurğalu büyür. Oğlan on biş yaşına girdi.” (Ergin, 2021: 81).

-“Bu yaña Şökli Melik kâfirler-ile şin şadman yiyüp içüp oturur-idi.” (Ergin, 2021: 105).

-“Babası sevindi, çetir otağ ala şeyvan dikdürdi, ipek halıçalar şaldı, kiçdi oturdı. Oğlını sağ yanına aldı.” (Ergin, 2021: 120).

-“Beyrek baqdı gördi kim kiçi kız qarındaşı bñardan şu almağa gelür, qaradaş Beyrek diyü ağlar buzlar, toyuñ düğünññ kara oldı diyü ağlar.” (Ergin, 2021: 138).

-“Bir kaç yigit dahı indiler depdiler. Depdüklerinçe böyüdi.” (Ergin, 2021: 208).

✓ Hikâyelerde devamlılık bildiren eylemler hâlâ gerçekleşmekte durumunda bulunmuştur. Eylemin zamanını sürmeye devam ettiği ve herhangi bir sınır noktası bulunmadığı tespit edilmiştir.

➤ **Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller [+ÖS]**

Ön sınırı vurgulayan fiillerde, bir fiilin başlangıç noktası olması şarttır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde bulunan örnekler ile başlama anlamı tespit edilmiştir.

Örnekler:

-“Oğuz bigleri bir bir gelüp yığnaq olmağa başladı.” (Ergin, 2021: 78).

-“Oğlı Uruz cılavısını çekdürdi bidevi atın oynatdı qarşu geldi.” (Ergin, 2021: 157).

-“Kalın Oğuz bigleri aru şudan abdest aldılar, ağ alınların yire kodılar iki rik`at namaz kıldılar.” (Ergin, 2021: 152).

-“Yaltaçuk gördi kim yanar, sazdan çıkdı Beyregüñ ayağına düşdi, kılıcı altından kiçdi.” (Ergin, 2021: 151).

-“Pay Püre Bigün oğlançuğı Beyrek, melikün kızın aldı, ağ ban ivine ağ otağına girü döndi, düğüne başladı.” (Ergin, 2021: 153).

-“ Kazılık Koca kal` aya yetdüginleyin cenge başladı.” (Ergin, 2021: 199).

✓ Hikâyelerde başlangıç bildiren eylemlerin gerçekleşmek için başlangıç noktası olduğu görülmüştür. Ön sınır vurgulayan fiillerde başlangıç noktası anlatılmıştır. Bu tür eylemler çok rastlanmıştır.

✓ İnceleme bölümünde ise zaman işaretleyicilerin dışında kılınış konusu ve türleri üç grup olarak sınıflandırılmıştır; son sınır vurgulayan fiiller (bitiş bildirenler), ön sınır vurgulayan fiiller (başlangıç bildirenler) ve sınır vurgulamayan fiiller (devamlılık bildirenler) olarak sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Görünüş

Bir fiil çekiminde kabul edilecek anlamlandırma dışından çıkararak çekime farklı zaman kullanımlara sahiptir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde görünüş konusu farklı zamanlar ile tespit edilip ortaya koyulmuştur.

❖ Geniş Zamanlı Fiillerde Görünüş

Geniş zaman ile çekimlenmiş olan fiiller, bazı durumlarda “her zaman” sözcüğü ile ifade edilir; fakat görünüş açısından eylemler geniş zamanın dışında başka bir zamandan söz edilir. Geniş zaman eki almış ancak eylemin hareketini farklı bir zamanda gerçekleştirmesi de söz konusudur. Şu başlıkları altına ele alınmıştır.

➤ Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan Geniş Zaman

Aşağıdaki örneklerde bulunan fiiller geniş zaman ekini almış; ama gelecek zaman anlatımı ifade etmiştir.

Örnekler:

-“ Azrā`il aydur: Mere delü kavat maña ne yalvarursın, Allah Ta`ālaya yalvar, menüm-de elümde ne var, men dañı bir yumuş oğlanıyam didi.” (Ergin, 2021: 179).

-“Bu nesneleri getürecek olur-iseñüz kız karındaşımı virürem, gelümeyecek olur-iseñ gözüme görünmeyesin, yoñsa seni öldürürem.” (Ergin, 2021: 128).

-“Oğul sen varaçak yirün

Țolamaçtolamaç yolları olur

Atlu batup çıkamaz anuñ ormanı olur

Ala yılan sökemez anuñ kal`ası olur

Göz kaçuban köñül alan anuñ görklüsü olur.” (Ergin, 2021: 186).

✓ Örneklere geniş zaman eki almış olan fiillerin gelecek zamanı anlamı taşımıştır.

➤ Şimdiki Zaman İfadesi Taşıyan Geniş Zaman

Dede Korkut Hikâyeleri’nden seçilmiş olan örneklerde bulunan fiiller geniş zaman ekini almış ama şimdiki zamanın anlamı taşımış bulunmuştur.

Örnekler:

-“İki talusunuñ üstine buğanuñ köpük turdı. Ne oğlan yeñer, ne buğa yeñer.” (Ergin, 2021: 82).

-“Böyle diğec Kazan Big aydur: Mere delü ozan menden ne dilersin, çetirlü otağ-mı dilersin, kul qaravaş-mı dilersin, altun aqça-mı dilersinvireyim didi.” (Ergin, 2021: 145).

-“Ne söylersin ne aydursın canum baba

Bu kadar işden qorhan yigit-mi olur

Alp ere qorhu virmek`ayıb olur

Dolamaç dolamaç yollarını.” (Ergin, 2021: 187).

-“Şimdi yigidi atar yıkar serer pırtar, yıkılsun oğuz illeri, kırk yigit bir big oğlı-y-ile bir kızdıñ ötüri ölmek nolur didiler.” (Ergin, 2021: 189).

-“Kadıñ ana qarşum alup ne bögürürsin

Ne buzlarsın ne ağlarsın

Bağrum-ile yüregüm ne tağlarsın

Kıçmış menüm günümü ne añdurursın

-“Şimdi ne yirsın ne içersin ne neye binersin didi.” (Ergin, 2021: 235).

-“Kavunum viregüm düvlegüm

Görür misin neler oldı.” (Ergin, 2021: 79).

✓ Fiillerdeki ekler geniş zaman eki olmasına rağmen görünüş açısından cümleler şimdiki zamanın anlamı ifade etmiştir. Ayrıca örnekte “şimdi” sözcüğü de görülmüştür.

➤ Görülen Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Geniş Zaman

Örneklere fiiller geniş zaman ekini almış ama görülen geçmiş zaman anlamı ile karşılanmıştır.

Örnekler:

-“Çün` inayet Tañrıdan oldu, bigün paşanın himmeti Kan Turalıya oldu, tekür devenün ağzın yidi yirden bağlañ didi. Hasud kâfirler bağlamadılar, yuların şıyırup şalı virdiler. Kan Turalı fırlar devenün koltuğundan *girer*, fırlar *çıkır*. Sarhoş yigit hem iki canavar-ile şavaşmış-idi, tayındı düşdi. Altı cellad eñsesine geldiler, yalın kılıç tutdılar. Burada yoldaşları şoylamış.” (Ergin, 2021: 191).

-“Alnına yumruğun tayadı, sürdi meydanın başına çıkardı. Çok çalışdılar. Ne buğa *yeñer*, ne Kan Turalı *yeñer*. Küt küt buğa şolımağa başladı, ağzı köpüklendi.” (Ergin, 2021: 189). Di geçmiş zaman.

-“Kan Turalı fırlar devenün koltuğundan *girer*, *fırlar çıkır*. Serhoş yigit hem iki canavar-ile şavaşmış-idi, tayındı düşdi.” (Ergin, 2021: 191).

-“Oğuz yine eyyam-ile gelüp yurdınağandı. Oğuz Hanın ılkıçısı gelüp haber getürdi, aydur: Hanım sazdan bir aşlan*çıkır*, at *urur*, apul apulyorıyısı adam kibi, at başuban kan *sömürür*.” (Ergin, 2021: 207).

-“Kazan *döndi bakdı*, oğul çoban kanda gidersen didi. Çoban aydur: Ağam Kazan sen ivün almağa gider-iseñ men dañı karındaşum kanın almağa giderem didi.” (Engin, 2021: 104).

✓ Cümlede “girdi, fırladı ve çıktı” fiilleri görülen geçmiş zamanın anlamı içerdiği tespit edilmiştir.

➤ Duyulan Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Geniş Zaman

Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen örneklerde, fiiller geniş zaman ekini almış ama duyulan geçmiş zaman anlamı ile karşılanmıştır.

Örnekler:

-“Üzerine geldi, gördi kim Kan Turalının atını oğlamışlar, gözünü kapağın oğlamışlar, yüzünü kan bürümüş, tırmaz kanın*şiler*, kâfirler *üşer*, kılıcın yalın *eyler* kâfir önüne katup*kovar*.” (Ergin, 2021: 195).

❖ Şimdiki Zamanlı Fiillerde Görünüş

Hikâyelerde şimdiki zaman kipinin ekleri bulunmadığı için herhangi bir görünüş kategorisi bulunamamıştır.

❖ Gelecek Zamanlı Fiillerde Görünüş

Hikâyelerde gelecek zaman kipinin ekleri bulunmadığı için herhangi bir görünüş kategorisine rastlanmamıştır. Ayrıca hikâyelerde başka ekler ile gelecek zaman anlamı mevcuttur.

❖ Görülen Geçmiş Zamanlı Fiillerde Görünüş

“-DI” ve “-DU” eki almış olan fiili görülen geçmiş zamanın dışında başka bir zaman taşıdığı ifade eder.

➤ Şimdiki Zaman İfadesi Taşıyan Görülen Geçmiş Zaman

Tespit edilen örneklerde fiiller görülen geçmiş zaman ekini almış; fakat şimdiki zamanın anlamı içermiştir.

Örnekler:

-“Üç gündür yoldan geldüm toyuruñ meni.” (Ergin, 2021: 141).

✓ Örnekte “üç gündür” sözcüğü olduğu için “gelmek” fiilin anlamına şimdiki zamanın anlamı kazandırmıştır.

➤ Geniş Zaman İfadesi Taşıyan Görülen Geçmiş Zaman

Tespit edilen örneklerde fiiller görülen geçmiş zaman ekini almış; fakat geniş zamanın anlamı içermiştir.

-“Her gün Beyregi görmege gelür-idi. Ol gün girü görmege geldi”. (Ergin, 2021: 135).

-“Meger hanum ol gice kalın Oğuzuñ devleti, Bayındır Hanuñ güyegesı Ulaş oğlı Salur Kazan qara qarındaşum Kara qayğulu vâkı`a gördi. Sermürdi örü turdi.” (Engin, 2021: 99).

➤ Duyulan Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Görülen Geçmiş Zaman

Tespit edilen örneklerde fiiller görülen geçmiş zaman ekini almış; fakat duyulan geçmiş zamanın anlamı içermiştir.

-“Kâfir Kazanuñ geldügin gördi, ürkdi, Kim atın biner kim cevşen geyer.” (Ergin, 2021: 168).

-“Kazan Big elin eline çaldı, kaş kaşgüldi, aydur: A bigler Uruz hub söyledi, şeker yidi, bigler siz yiñüz içüñüz şöhetüñüz tağıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava

gideyin, yidi günlük azuğ-ile çıkarın, oğ atduğum yirleri kılıç çalup baş kesdügüm yirleri göstereyim, kâfir serhaddına, Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkarın, soñra oğlana gerek olur a bigler didi.” (Ergin, 2021: 156).

-“Pay Püre Big bunları gördüğünde āheyledi, başından` aklıgıtdi, destmalın eli- ne aldı, böğürübögürü ağladı.” (Ergin, 2021. 116).

-“Av avlayı gezer-iken öñinden bir paralı geyik çıkdı. Begil buña at saldı. Bu-ğanuñ ardundanirdi, yay kirişin boynınaatdı.” (Ergin, 2021: 218).

-“Meger sultānum, gine yazın buğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağ yanından üç kişi sol yanından demür zencir-ile buğayı tutmuşlar-idi. Gelüp meydan ortasında koyu virdiler.” (Ergin, 2021: 81).

✓ Cümlelerde görülen geçmiş zamanın eki almış olan fiillerin duyulan geçmiş zamanın anlamı ifade ettiği tespit edilmiştir.

❖ Duyulan Geçmiş Zamanlı Fiillerde Görünüş

“-mİş” eki almış olan fiillerin duyulan geçmiş zaman dışında başka zaman anlamı taşıdığı ifade eder.

➤ Görülen Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Duyulan Geçmiş Zaman

Tespit edilen örneklerde fiiller duyulan geçmiş zaman ekini almış; fakat görülen geçmiş zamanın anlamı içermiştir

Örnekler:

-“Delü Karçar aydur: Biñ buğra getirüñ kim maya görmemiş ola, biñ dağı aygır getirüñ kim hiç kışrağa aşmamış ola, biñ dağı koyun görmemiş çoç getirüñ, biñ-de kıyruksuz kulaksuz köpek getirüñ, biñ dağı püre getirüñ maña didi.” (Ergin, 2021: 126-127).

-“Aydur:

Mere kavat ağ saçallu babamı ağlatmışsin

Karıçuk ağ püreçeklü anamı buzlatmışsin

Karındaşum Kıyanı öldürmüşsin

Ağça yüzlü yingemi tül eylemişsin

Ala gözlü bebeklerin öksüz komuşsin.” (Ergin, 2021: 214).

-“Depegöz bir dahı soylamış, Aydur:

Ağ şakallu kocaları çok ağlatmışam

Ağ şakalı qarışı tutdı ola gözüm seni

Ağ pürçeklü qarıçukları çok ağlatmışam

Gözi yaşı tutdı ola gözüm seni

Bıyıçağı qararmış yigitçükleri çok yemişem

Yigitlikleri tutdı ola gözüm seni

Elçügezi kınalu kızçuğuğazları çok yemişem

Karaşçukları tutdı ola gözüm seni.” (Ergin, 2021:215).

❖ İstek Kipli Fiillerde Görünüş

“-a, e-” eki almış olan fiili istek kipinin anlamın dışından çıkararak başka bir zaman anlattığı ifade eder.

➤ Geniş Zaman İfadesi Taşıyan İstek Kipi

Tespit edilen örneklerde fiiller istek kipinin ekini almış; fakat geniş zamanın anlamı içermiştir.

Örnekler:

-“Pay Püre Big aydur: Dede men üçini bulur-isem ikisini sen bulur-mısındidi. Dede Korkut “beli hanum bulayım” didi.” (Ergin, 2021: 128).

-“Baba yilisi kara kazılık atuma eyer şalayım, kanlu kâfir iline akın çapayım, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kusdurayım, kul karavaş getüreyim, hüner gösteriyim.” (Ergin, 2021: 186).

-“Aç görsem toyurayım senüñ-içün

Yalıçak görsem tonadayım senüñ için.” (Ergin, 2021: 184).

-“Men seni öldüreyim, yahşı yigidüñ canın kurtarayım didi.” (Ergin, 2021: 179).

-“Yiñyaqalardikdüreyim senüñ-içün

Kara polad öz kılıcuñ maña virgil

Gafillüçe başlar keseyim senüñ-içün

Ƙarġuṭalisüñüni maña virgil

Göksinden er sançayım senüñ için

Aġ yekeklüötkünoḥuñ maña virgil

Erden ere kiçüreyim senüñ için

Ala gözlü üç yüz yigidüñ maña virgil yoldaşlıġa

Dīn-i Muhammed yolına dürişeyim senüñ-içün.” (Ergin: 2021: 221).

-“Üç güne varmasun Allah sevindürsün sizi dedi.” (Ergin, 2021: 141).

➤ Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan İstek Kipi

Tespit edilen örneklerde fiiller istek kipinin ekini almış; fakat gelecek zamanın anlamı içermiştir.

Örnekler:

-“yā kâdir Allah birliğüñ varlığıñ ḥaqqı-y-içün`Azrâ`ili menüm gözüme göstergil, savaşayım çekişeyim dürişeyim, yahşı yigidüñ canın kurtarayım, bir daḥı yahşı yigidüñ canın almaya didi.” (Ergin, 2021: 177).

-“Men seni öldüreyim, yahşı yigidüñ canın kurtarayım didi.” (Ergin, 2021: 179).

3.4. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kip-Kiplik

3.4.1. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kip

Kip, eylemin durumunu açıklayan bir kategoridir. Kipler iki gruba ayrılır. Bil-dirme kipleri; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zamandır. Tasarlama kipleri ise şart, istek, gereklilik ve emir kipi-dir. Dokuz kipten söz edilmiştir.

➤ Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman kipi, genellikle “-DI” eki ile ortaya gelir.

Örnekler:

-“Atından indi, çılbırını bir talailişdürdi. bakdı, gördi-kim ayuñ on dördine-beñzer bir maḥbub ala gözlü genç yigit burçaḳburçaḳ derlemiş uyur, gelenden giden-den ḥaberi yok, Tolandı başı uçına geldi. Gördi kim bilinde ḳopuzı var.” (Ergin, 2021: 231).

-“Oğlan sermürdi örü tırdi. Kılıcınıñ balçağına yapışdi kim bunı çırpa. Gördi-kim elinde kopyuz var.” (Ergin, 2021: 231).

-“Kazanuñ üzerine yigirmi biş bigini şehid ildiler. Kazanuñ üzerine düşdiler, uyuduğı yerde tutdılar, elin ayağın berk bağladılar, bir` arabaya yükletdiler,` arabaya möhkem urgan-ile şardılar.` Arabayı çekdiler, yorıyu virdiler.” (Ergin, 2021: 234).

-“Kazan gördi-kim leşker öñinçe bir ağ boz atlu, ağ` alemlü eğni beğ demür tonlu Oğuzuñ öñinçe geldi, çadırın dikdürdi, alay bağladı tırdi.” (Ergin, 2021: 240).

-“Beyregüñ eñsesine bir çomağ urdi. Beyrek at boynın kuçaqladı, kayıda döndi.” (Ergin, 2021: 241).

➤ Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Duyulan geçmiş zaman kipi genel olarak “-mİş” eki ile çekimlenir.

Örnekler:

-“Yalançı oğlu Yaltaçuk menüm ölüm haberin iletmiş, dünlügi altun ban ivine babamuñ şiven girmiş, kazabeñzer kıızı gelini ağ çıkarmış kara geymiş, göz açuban gördüğüm, köñül virüpsevdüğüm Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğavarur olmuş.” (Ergin, 2021: 135).

-“Meger hanum bir gün Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi. Dün içinde ürkdü köçdi. Kaçup gider-iken Aruz Kocanuñ oğlançuğı düşmiş. Bir aşlan bulup götürmiş-beslemiş.” (Ergin, 2021: 206).

-“Yalançı oğlu Yaltaçuk dirler bir kişi var-idi varmuş yalan söylemiş beni öldi dimiş, añavarur olmuş didi.” (Ergin, 2021: 135).

-“Senüñ bilüñölmiş

Üzengüyedirmeyendizüñölmiş

Han kıızı halaluñı tanımayan gözüñ ölmiş

Buñalmışsın saña nolmuş

Çal kılıcuñ yetdüm Kazan.” (Ergin, 2021: 147).

-“Kañlı Koca oğlu Kan Turalı nitmiş diyeler

Kara buğa geldüğünde kılçatmamış

Kağan aşlan geldüğünde bilin bükmiş

Ƙara buğra geldüğinde ne kiçmişdiyerler

Ulu kiçi ƙalmaya ƙov idine.” (Ergin, 2021: 191).

➤ **Geniş Zaman Kipi**

“-Ar” ve “-Ir” ekleriyle oluşan geniş zaman kipidir.

Örnekler:

-“Şaru ƙonlu Selcen Ƙatun işarat ider görmez-misin

Seni deve burnından zebun olur didiler bilmez-misin

Şaru ƙonlu Selcen Ƙatun köşkten bakar

Kime baksa` işk-ile oda yakar

Şaru ƙonlu ƙız` işkına bir hū.” (Ergin, 2021: 191-192).

-“Şaru yılan şokmadım ağça tenümƙalkar şışer

Ƙarımışçagöksümdesüdüm oynar

Yaluñuzça oğul görünmez bağrum yanar

Yaluñuz oğul ƙaberin Ƙazan digil maña.” (Ergin, 2021: 164).

➤ **Gereklilik Kipi**

Gereklilik kipinde yapılması gerekli bir eylemden söz edilir. “-mAlI” ekinin yanı sıra “-mAk zorunda” ve “-mAk gerek” kalıplarıyla kullanılır.

Örnekler:

-“Beyrek aydur: Baba maña bir ƙız alı vir kim men yirümden ƙurmadın ol ƙur-mağ gerek, men ƙara ƙoç atuma binmedinol binmeğ gerek, men ƙarımuma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunuñ gibi ƙız alı vir baba maña didi.” (Ergin, 2021: 124).

-“Ƙan Ƙuralı aydur: Baba bu sözi sen maña dimemek gerek-idüñ, çünki didüñ elbetde varsam gerek, başuma ƙıhınç yüzüme tohınç olmasun, kadun ana big baba esen ƙaluñ didi.” (Ergin, 2021: 186).

➤ **İstek Kipi**

“-A” ile kurulan gramer biçimidir. İstek ve bir eylemin yapılmasına niyet edildiğinde kullanılır.

Örnekler:

-“Yidi gün ben Qazana möhlet virgil, yirde ise oğulı çıkarayım, gökde ise indüreyim, bulur-isem buldum, bulmaz-isem Tañrı virdi.” (Ergin, 2021: 167).

-“Külünk-ile yıkdurayım

Qamın akan yügrük şudan

Bir oğul uçurdun-ise digil maña

Tamarlarıntuğladayım

Azğun dinlü kâfirlere.” (Ergin, 2021: 165).

-“Qanlı kâfir iline aqın çapayım, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kuşdurayım, kul qaravaş getüreyim, hüner göstereyim.” (Ergin, 2021: 186).

➤ Şart Kipi

“-sA” ile gelen şart kipidir. İki cümleden oluşmasından bahsedilebilir.

Örnekler:

-“Dirse Han eger oğlançuğın görür-ise arturmaz bizi hep kırar didiler.” (Ergin, 2021: 90).

-“Boy delü boğma çıkaracaqolança` aybumuzıkaqadı, tur kız oynar-iseñ oyna oynamaz-iseñ cehennemde oyna, Beyrekden soñra başuña bu hal geleceğın bilür-idük?” (Ergin, 2021: 147).

-“Alur-iseñ ikimüzüñ canın bile alğıl

Kor-iseñ ikimizüñ canın bile qoğıl

Keremi çok qâdir Tañrı.” (Ergin, 2021: 184).

➤ Emir Kipi

Bazı çalışmalarda buyur kipi olarak geçer. Bir eylemin gerçekleşmesinde emir verilir.

Örnekler:

-“Bugün yarın qanda ise gelür, *qorkma kayurma*, big serhoşdur cavab viremez didiler.” (Ergin, 2021: 88).

-“Qazan Big aydur: *Gel* muraduña *yetiş*.” (Ergin, 2021: 151-152)

-“Burla Hatun aydur: Qız *kalkoyna*, elüñden ne gelür didi.” (Ergin, 2021. 147).

-“Bileginden on parmağın şovuk almış

Kızıl altun getir^{üñ} han kızına tırnaq yonuñ.” (Ergin, 2021: 148).

✓ Dede Kokrut Hikâyeleri’nde kip kategorisini incelenirken; bildirme kipleri ve tasarlama kiplerine rastlanılmıştır. Bildirme kiplerinde; görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve geniş zaman kipleri sıklıkla kullanılmıştır. Bunun dışında şimdiki zaman ve gelecek zaman kiplerine hiç rastlanmamıştır. Tasarlama kipleri ise; istek kipi, şart kipi, gereklilik kipi ve emir kipi şeklinde görülmüştür.

3.4.2. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kiplik

Kiplik, bir konuşmacının tarafından bir durum ile ilgili, bir beklenti, olasılık, şüphe veya zorunluğu anlamı yansıtan ifade biçimidir. Kiplik ifadeleri farklı anlamlara çok açık. Bilgi kipliği, yükümlülük kipliği ve içedim kipliği olmak üzere üçe ayrılmıştır.

➤ Bilgi Kipliği:

Bilgi kipliği, hem bilgisel olasılık hem bilgisel gereklilik biçiminde görülmüştür.

• Olasılık Biçimi

En yaygın olarak olasılık, tahmin, çıkarım ve belirsizlik anlamlarını da ifade eden “-(y)-A” biçimbirimidir.

Örnekler:

-“Aқан тұры şulardan һабер kiçe, арқуры ятан Ала Тағдан тебер аса, һанлар һаны Байындара һабер вара, Dirse Хануñ оғлы böyle bid` at işlemiş diyeler, gezdügüñden öldügüñ yig ола. Байындар Хан seni чағура саña қатı қазабевлеве, böyle оғул сенüñ neñe gerek.” (Ergin, 2021: 84).

-“Қара қара тағlardan һабер аса

Қанлу қанлу şulardan һабер kiçe

Қалın Оғуз иline һабер вара

Қаңлы Қоца оғлы Қан Тұралы nitmiş diyeler

Қара буға geldüginde қılчатmamış

Қаған ашлан geldüginde bilin бүкmiş

Қара буғра geldüginde ne kiçmiş diyeler

Ulu kiçi kıalmaya söz idine

Ƙarı Ƙoca kıalmaya Ƙov idine

Ağ şaķallu babañ buñlu ola

Ƙarıçuķ olmış anañ Ƙan yaş döke.” (Ergin, 2021: 191).

✓ Kiplikte olasılık anlamı içeren cümleler ve gösteren biçimbirimlerden biri “-A” istek kipinin biçimbirimidir. Cümlelerde tahmin ve olasılık anlamı içermiştir.

Başka bir olasılık şekli;

-“Dirse Hın görür-misin oğlanı, yazıda yabanda geyigi kovar senüñ öñüñege-türür, geyige atar-iken ok-ile seni ururöldürür, ođluñ seni öldürmedin sen ođluñ öldürü görgil didiler.” (Ergin, 2021: 85).

✓ Cümlede “kovar, getürür ve öldürür” anlamında olasılık işaretlenmiştir.

-“Ol kırık yigit hased eylediler, birbirine söylediler: Gelüñ oğlanı babasına Ƙov-
layalum, ola kim öldüre, gine bizüm` izzetümüzhörmetümüz anuñ babası yanında hoş
ola artuķ ola didiler.” (Ergin, 2021: 83).

✓ Son cümlede ise ola kim ifadesi olasılık ve olabilirlik anlamı içermiştir.

-“Oğlı kıızı olmayanı Allah Ta`ala Ƙarğayıptur, biz dağı Ƙarğaruz bellü bilsün
dimiş idi... Bu Ƙarayıb baña ya bendendür ya hatundandır didi.” (Ergin, 2021: 79-
80).

✓ Başka bir kiplik biçimbirimi olarak “ya... ya” cümlede Dirse Han’ın çocuğu olmama sebeplerden ya ondan ya eşindendir, bu bağlamda “ya... ya” biçimbirimi sayesinde bu iki cümleye olasılık anlamı kazandırdığı tespit edilmiştir.

-“Aruz aydur: Hınum ürkdüğümüz vağtın düşen menüm oğlançuğumudurbelki
didi.” (Ergin, 2021: 207).

✓ Bağımsız bir şekilde olasılık anlatımı ifade eden “belki” sözcüğü tespit edilmiştir.

• Gereklilik Biçimi

Kiplikte gereklilik biçimi genellikle “-mAk gerek” ile yapılır. Fakat Dede Ƙorkut Hikâyeleri’nde farklı biçimbirimler ile yapılmıştır. Gereklilik biçimi ve zorunluluk biçiminde neredeyse aynı işaretleyiciler kullanılır.

Örnekler

-“Oğul dan dansuñ bu gün oğuzda ne gördüñ? Aydur: Ne göreyim, oğlı olan ivermiş, kıızı olan köçürmiş. Babası aydur: Oğul ya seni iver~~meh~~-mi gerek? Beli pes ağ saçallu` aziz baba iver~~meh~~ gerek didi. ” (Ergin, 2021: 124).

-“Beyrek aydur: Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol tur-mah gerek, men kara çoç atuma binmedinol bin~~meh~~ gerek, men karımuma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunuñ gibi kız alı vir baba maña didi.”(Ergin, 2021: 124).

-“Kıan Turalı aydur: Baba bu sözi sen maña dimemek gerek-idüñ, çünkü didüñ elbetde varsam gerek, başuma kıhınç yüzüme tohınç olmasun, kadun ana big baba esen kıaluñ didi.” (Ergin, 2021: 186).

-“Tekür aydur: Ya niçe eylemek gerek, varuñ ol tutsak yigidi çıkaruñ getürüñ, depegen köpini süsegen yırtar, at virüñ toñ virüñ didi.” (Ergin, 2021: 230).

-“Yirüñden örü turğil, ala çadıruñ yir yüzine dikdürgil, atdan ayğır deveden buğra koyundan çoç öldürgil, İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ biglerin üstüñeyıgnakitgil, aç görseñtuyurgil, yalınçağgörsentonatgil, borçluyı borçından kurtarğil, depe gibi et yığ göl gibi kıımız sağdur, ulu toy eyle, hācet dile.” (Ergin, 2021: 80-81).

✓ Hikāyelerde “-gII” biçimbirimi gereklilik anlamı anlatmıştır.

✓ Dede Korkut Hikāyeleri’nde; gereklilik kipliğın işaretleyicileri ve zorunluluk kipliğın işaretleyicileri aynı olduğu görülmüştür. Fakat anlam olarak değışkenlik gösterebileceğı tespit edilmiştir.

➤ **Yükümlülük kipliğı:**

Bir eylemin gerçekleşmesi için belli kullanımları yerine getirmek şarttır. Bu kullanımlar; zorunluluk izin verme ve emretme gibidir.

• **Zorunluluk Biçimi**

Cümle diziminde ve anlamında otorite bir anlatım içeren bir kipliktir. Dede Korkut kitabında “gII” olarak kullanımı görülmüştür.

Örnekler:

-“Hey Dirse Hıan biglik virgil bu oğlana

Taht virgil erdemlüdür

Boynı uzun bidevi at virgil bu oğlana

Biner olsun hünerlüdür

Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana

Şişlik olsun erdemlüdür

Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana

Yüklet olsun hünerlüdür

Altun başlu ban iv virgil bu oğlana

Kölge olsun erdemlüdür

Çignikuşlu cübbe tonvirgil bu oğlana

Geyer olsun hünerlüdür.” (Ergin, 2021: 82-83).

-“Kazan burada söylemiş, görelüm hanum ne söylemiş:

Oğul oğul ay oğul

Yağıya girüp baş kesmedün

Ala gözlü kırk yigidi boyuña algıl

Göksi güzel kaba taşlar başına çıkğıl

Menüm çekişdüğüm menüm kılıçlaşduğum

Görgil öğrengil ve hem bize puşuolğıloğul.” (Ergin, 2021: 160).

-“Bayındır Hanuñ ağ meydanında bu oğlan cenk itmişdür, bir buğa öldürmiş senüñ oğluñ, adı Buğaç olsun.” (Ergin, 2021: 83).

✓ Zorunluluk gösteren biçimbirimlerden biri “-sUn” biçimbirimidir. Cümlede “oğlunun ismi Buğaç olsun” denildiğinde bir zorunluluk anlamı ortaya çıkmıştır.

-“Kazan burada söylemiş, görelüm hanum ne söylemiş: Kazan aydur:

Oğul oğul ay oğul

Yağıya girüp baş kesmedün

Adam öldürüp kan dökmedün

Ala gözlü kırk yigidi boyuña algıl

Göksi güzel kaba taşlar başına çıkğıl

Menüm şavaşduğum menüm döğışdüğüm

Menüm çekişdüğüm menüm kılıçlaşduğum

Görgil ögrenil ve hem bize puşuolğil oğul.” (Ergin, 2021: 160).

✓ Hikâyelerde “-gIl” biçimbirimi geçen olan örneklerin zorunluluk anlamı içermiştir.

-“Babası aydur: Hey oğul kız dileyü varan böyle varmaz. Kıan Turalı aydur: Ya niçe varur baba didi. Kañlı Kıoca aydur: *Oğul sabah varup öylengelmek olmaz,öylen varup ahşamgelmek olmaz*, oğul sen mala becid ol yığ, men saña kız arayı gideyim didi.” (Ergin, 2021: 185).

✓ “-mAk gerek”, Dede Korkut Hikâyeleri’nde bir başka zorunluluk anlamı taşıyan bir biçimbirim olarak tespit edilmiştir.

• İzin Verme Biçimi

İzin verme kipliği, bir eylemin gerçekleştirilmesi için bir istek ya da güç bulundurmasından söz edilir. Aynı zamanda konuşmacının dinleyiciden daha üstün olması şarttır.

Örnekler:

-“Kazan Big elin eline çaldı, kaş kaş güldi, aydur: A bigler uruz hıub söyledi, şeker yidi, bigler siz *yiñüz içüñüz sohbetüñüz* tağıtmañuz, men bu oğlanı alayın ava gideyin, yidi günlük azuğ-ile çıkayın, oh atduğum yirleri kılıç çalup baş kesdüğüm yirleri göstereyim.” (Ergin, 2021: 156).

✓ Normalde bir izin verme ya da isteme söz konusu olduğunda istek eki kullanılır, fakat geçen örneklerde fiilin anlamından izin verme eylemi gerçekleştiği görülmüştür.

• Emretme Biçimi

Emir kipi normalde “-sUn” eki ile ya da “-In” eki ile yapılmıştır.

-“Yöm vireryim hanum: Kıarlu kıara tağlaruñ yıkılmasun, kölgelüçe kıaba ağacuñ kesilmesün, kıamın akan görklü şuyuñ kıurımasun, kıadır Tañrı seni nāmerde muhtac itmesün, çapar-iken ağ boz atuñ büdrimesün, çalışanda kıara polat öz kıılıcuñ gedilmesündürtişür-iken ala gönderüñıvanmasun, ağ şakallu babañ yiriuçmak olsun, ağ pürçeklü anañ yiri behişt olsun, ahır soñı aru imandan ayırmasun, āmin diyenler dīzār görüsün, ağ alnuñda biş kelime dü ā kııldıķ kıabul olsun, Allah viren umuduñ üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahuñuzı adı görklü Muħammed Muştafa yüzi şuyına bağışlasun hanum hey.” (Ergin, 2021: 115).

✓ Yükümlülük kipliği açısından Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki örnekleri değerlendirirken; izin verme, zorunluluk-gereklilik ve emretme anlamları görülmüştür. Yalnız zorunluluk ve gereklilik biçimlerinin tek bir başlık olarak değerlendirilmesi uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu biçimlerin farklı eklere sahip olduğu gösterilmiştir. İzin verme biçimi istek ekine bağlı olup, emretme biçimi ise bir yükümlülüğü olduğu tespit edilmiştir.

➤ **İçedim Kipliği:**

Bir eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği, aynı zamanda eylemin gerçekleşme ihtimali yüksek olduğu tespit edilmiştir. İçedim kipliği, bir yeterlilik ve gönüllülük anlama sahiptir.

• **Yeterlilik Biçimi**

Bir eylemin yapabilme ve gerçekleşme kabiliyeti olan eylemden söz edilir. Genellikle -Abilir ile olumlu hâlinde ve -A olumsuz hâlinde gelir.

Örnekler

-“Kâdir kor-ise dün-ile yortam

Atlu batup çikamaz anuñ balçığına kumlar döşeyem

Ala yılan sökemez ormanını.” (Ergin, 2021: 187).

-“Tekür aydur: Tu yüz kerre, altmış kişi bir oğlanı tutamadunuz diri.” (Ergin, 2021: 230).

-“Kâfirüñ eñsesine bir kılıç urdı, zerre kadar kesdüremedi.” (Ergin, 2021: 199).

✓ Örneklerde “-A” biçimbirimi kullanarak eylemin gerçekleşmediği belirlenmiştir. Fakat bu eylemler ilerleyen zamanlarda gerçekleşme potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir.

• **Gönüllülük Biçimi**

Gönüllülük biçimi, istek anlamında bulunabilir.

Örnekler:

-“Hay Dirse Han, baña**kazab itme**, incinüp acı **sözler söyleme**.” (Ergin, 2021: 80).

-“Dirse Han varuñ getürüñ **öldüreyim** didi. Böyle digeç hanum ol nâmerdlerüñ yigirmisi dağı çıka geldi ve bir kov anlar dağı getürdiler.” (Ergin, 2021: 84).

-“Dirse Hanuñ hatunioğlaçuğumuñ ilk avıdur diyü atdan aygır deveden buğra koyundan koş kırdurduı kanlu Oğuz biglerin *toylayayım* didi.” (Ergin, 2021: 86).

-“Delü Dumrul aydur: Mere kapuçılarkapuyıkapañ didi. Mere` Azrā` il men seni giñ yirde *ister-düm*, tar yirde eyü elüme girdüñ ola-mı didi.” (Ergin, 2021: 179).

-“Delü Dumrul burada şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış: Aydur:

Yücelerden yücesin

Kimse bilmez nicesin

Göklü Tañrı

Niçe cahiller seni gökde arar yirde *ister*.”(Ergin, 2021: 180).

-“Meger sultanum, oğlan ol arada yıkımış-idi. Kargı kızgun kan görüp oğlanuñ üstine kornmak*ister-idi*”. (Ergin, 2021: 88).

✓ Gönülülük anlamı sadece ekleri mahsus kalmayıp, “istemek” fiili ile gerçekleşebileceği tespit edilmiştir.

✓ Dede Korkut Hikâyeleri’nde elde edilmiş bilgilerden ve örneklerden yola çıkarak içedim kipliği anlamın içinde yeteneklilik ve gönülülük anlamına sahip olduğu sonuca varılmıştır. İçedim kipliği yükümlülük kipliğine göre daha tutarlı bir biçim içinde incelendiği tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada zaman ulamı konusu ele alınmış, bu bağlamda Dede Korkut Hikâyeleri'nde kullanılan dilsel ve anlamsal zaman işaretleyicileri ve zaman ulamı ile ilgili incelenebilecek olan kılımış, görünüş, kip ve kiplik konuları dil bilgisi açısından değerlendirilmeye çalışılmış, zaman ulamının işaretleyicilerini belirleme konusunda on iki hikâyede yer alan örneklerden hareket ederek aşağıdaki neticelere ulaşılmıştır:

❖ Zaman ulamının farklı bilim dallarında farklı görüşlere, tanımlara sahip olduğu, derin ve geniş bir içeriği olduğu tespit edilmiştir.

❖ Zaman konusunun belli ekleri ve işaretleyicileri ile mahsus değil, daha bütünsel bir kategori olduğu açıklanmıştır. Ayrıca ek hâlinde, fiilimsiler, sözcük ve sözcük öbeği olarak anlatılabileceği ortaya koyulmuştur. Bu açıdan zaman ulamını daha net algılayabilmek için tüm unsurların birlikte değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

❖ Genellikle cümlelerin eylemleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman olarak değerlendirilir. Fakat çalışmada zaman kavramı, hem basit hem de birleşik zamanları inceleyip farklı kullanımlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

❖ Dede Korkut Hikâyeleri'nde basit zamanlardan; görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, birleşik zamanlardan ise görülen geçmiş zaman hikâyesive duyulan geçmiş zaman hikâyesi çekimlendiği ve olayları aktarmak için kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Çünkü tüm olayları olmuş, bitmiş, yazılmış ve anlatılmıştır. Her şey geçmişte ya da Oğuz zamanlarında kalmıştır.

❖ Türkiye Türkçesinde zaman ulamı, “ek hâlindeki işaretleyiciler” başlığı altında ele alınmış olduğu konular; bildirme kiplerinde geçen görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman ekleri belirlenmiştir.

❖ Aynı başlık altında birleşik fiiller zaman işaretleyicileri incelenmiştir; birleşik fiiller zaman işaretleyicileri; bildirme kiplerin hikâyesi, rivayeti ve şart şeklinde görülmüştür.

❖ Dede Korkut Hikâyelerindeki bulunan örneklerin eylemler ve fiillerin çoğunun geçmiş zamanın hikâyesi şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

❖ Bu çalışma sonucunda sadece zaman eklerinin ile mahsus değil, daha kapsamlı ve geniş bir değerlendirme olması için ekler dışında sözcük ve sözcük öbeği unsurlar üzerinde bir çalışma yapılmasının gerekli olduğu tespit edilmiştir.

❖ Çalışma, istatistiksel bir çalışma olmadığı için zaman anlatım sözcükleri çok kullanıldığı görülmüştür. Oğuz zamanlarındaki olanları anlatılırken, zaman anlatan sözcükleri cümlelerin anlamını güçlendirdiği görülmüştür.

❖ Eklerin yanında fiilimsiler ile bir eyleme gereken eki ekleyerek bir olayın zamanının anlatılabileceği tespit edilmiştir.

❖ Zaman ulamı incelenirken rastalanan konularından biri; kılınış, görünüş, kip ve kiplik kavramlarından da yararlanılabileceği, bu kategorileri zaman konusuna bağımlı olduğu neticesine ulaşılmıştır.

❖ Zaman, kılınış, görünüş, kip ve kiplik; kesin birbirinden ayıramayacak unsurlardır. Bu sebeple bu konuların içiçe ele alınmasının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

❖ Zaman ulamı ile ilgili yakın konuları incelenirken zaman anlatımı dışında farklı anlamlar taşıdığı görülmüştür. Bu anlamlardan biri; gereklilik, izin verme, olasılık anlamları içermiştir.

❖ Ele alınmış olan örneklerin eklerine bakıldığında Dede Korkut Hikâyeleri'nin Eski Anadolu Türkçesi ile yazıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Akçataş, A. (2015). Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme. *TurkishStudies International PeriodicalFor The Languages. Literature And History of TurkishOrTurkic*. Ankara: volume 10/16. Ss. 17-72.
- Akerson, F.E. (2008). *Dile genel bir bakış Türkçe Örneklerle*. 2. bsk. İstanbul: Multilingual.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil ana çizgileriyle dilbilim*. 6. bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, H. (2016). *Türkiye Türkçesinde dilbilgisel zaman- Oktay Akbal öyküleri örneği*. Doktora Tezi. Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. 10. bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2020). *Türkçede Dilbilgisel Ulamlar*. Ankara: Gazi kitabevi.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2014). Türkiye Türkçesinde Gerçekleşmemiş Olanak Kipi (Konyunktif, Subjonktif). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. C. 1. S. 1. Ss. 135-147.
- Dilâçar, A. (1974). Türk Fiilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*. S. 21-22. (1973-1974). ss. 159-171.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayım.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. 3. bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erk Emeksiz,Z. (2008). “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği Ve Anlamsal Roller”.*Dil Dergisi*.Çukurova üniversitesi- Türkoloji araştırmaları merkezi. S. 141. ss. 055-066.
- Gencan, T.N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Hacaloğlu, Y., Memişoğlu, R. (2005). Dede Korkut Destanlarında Adları Geçen Oğuz Beylerinin İzlerini Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. S. 49.
- Hirik, E. (2016). (X)K Ekinin Kılınış, Kiplik ve Çatı Kategorisindeki İşlevleri. *Türkbilig*. S.32. ss. 97-114.
- Kamacı Gencer, D. (2018). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kipliği: Dede Korkut Örneği*. Doktora Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*.1. bsk. Ankara: Divan Kitap.
- Karadoğan, A., Hirik, E. (2018). Türkçe Fiillerde Kılınış Türlerinin Dil Öğretimindeki Yeri Üzerine. *International Journal of Languages' Education and Teaching* ISSN: 2198 – 4999, Mannheim – Germany Udes 2015 p. 48-59.
- Karahan, L. (2013, Aralık). Terimlerde Kapsam Sorunu: “Zarf” Örneği”. *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Bursa. s. 931-937.
- Kerimoğlu, C., Demirel, M.V. (2015). Türkiye Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Kip. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* S. 4/3. ss.1268-1289.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. 6. bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malkoç, M. (2011). Dil Biliminde Zamanın Tanımı ve İşlevi Nedir. *TurkishStudies - International PeriodicalFor The Languages, Literatureand History of TurkishorTurkic* Volume 6/3 Summer. p. 1075-1081. Turkey.
- Oktay, C., Taslaman, O. C. (2017). Felsefe Tarihinde Zaman Düşünceleri. (c.15. S. 3. ss. 718-742. *Kader Dergisi*.

- Okumuş, E. (2010). Zaman Sosyolojisi: Bir giriş denemesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C. 10. S. 02. ss. 121-174.
- Özdemir, H. (2003). Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler. *Türkoloji Dergisi*. S. 16.
- Öztürk, E. (2017). Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı. 1. bsk. Ankara: Akçağ yayınları.
- Seçkin, P. (2017- Aralık). Anlama Ve Anlatma Sürecinde “Kip” Ve “Kiplik”. *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Şahin, H. (2005). Türkçede Zaman Belirleyicileri Kip ve Zaman Ekleri Uyumu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. C. VI, ss. 263-271.
- Topakkaya, A. (2012). Zaman Kavramı Bağlamında Platon-Aristoteles Karşılaştırması *Erciyes Üniversitesi felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Bahar. S. 13. ss.219-231.
- Uzun, N.E. (2004). Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar. İstanbul: *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* 39. s. 216.
- Üstünova, K. (2005). Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 9.
- Yaman, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Zaman Kaymaları*. 4.bsk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

ÖZ GEÇMİŞ

Ortaokul ve liseyi Cezayir'in Cherif Largeut Lisesi'ni bitirdikten sonra Cezayir 02 -Abou Qassem Saad Allah Üniversitesi Arap Dili ve Ortadoğu Diller Fakültesi'nden 2018'de başarıyla mezun oldu. 2017 yılında Yunus Emre Enstitüsü'nün Yaz Okulu Programını kazanıp bir ay için Türkiye'ye geldi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde eğitim gördü. 2018 yılında yüksek lisans bursu için Türkiye Bursları tarafından Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Yüksek Lisans Programı'na kabul edildi. İyi derecede Arapça, İngilizce, Fransızca ve Türkçe bilmektedir. 30.05.2022.

İletişim Bilgileri

ORCID ID :0000-0003-4108-6931

Yayınlar

1. Derbal, N. (2021,Eylül). "Sait Faik Abasıyanık Seçme Hikâyelerinde Olumsuzluk Ulamı". *Yunus Emre Öğrenci Sempozyumu*, Düzce Üniversitesi, Düzce.

Kazanılan Ödüller, Teşvikler ve Burslar

1. Yüksek Lisans bursu için Türkiye Bursları.

